

11348

891.99

4-33.

1871-72

Գ. Ա. Ղ. Տ Ն Ի Ք

ՍԻՐԱ ՀԱՐԱՅ

ԿԱՄ

ՍՐԱՐԱՏԱՅ ԱՅՅԵԼՈՒՆ

Հ. Ա. ԿԱՐԵԱՆ

Բ. ՀԱՏՈՐ

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Յ. Գ. ԹՕԶԼԵԱՆՅ

ՎԵՋԻՐԹԱՆ ՎԱՐԻ ՅԱՐԿ ԹԻՒ

— 1871-1872 —

891.99

4-33

2720

✓

2003

2659

39

4 - 33

հօրեղբայրս , հողւով և մարմնով անձնա-
տուր եմ քեզ , ինչ որ կուզես խօսէ ,
ինչ որ կը կամես ըսէ , այլ ինձ իոխա-
րէն տուր իմ սիրուհիս՝ Ծուշանա որսյ
համար տասնև հինգ ամիաներէ աւելի
հողիս և մարմինս շլատած եմ :

Վիհերուն վեհայեար տեսնելով որ
չատ կ'աղաչեմ՝ Գնել , ըսաւ , դու յամառ-
տղայ մ'ես եղեր , գորովք չես դիտեր ,
սաստոր բանի տեղ չես դներ , և խրատի
ձայները քեզի երբև անապատի բարբառ-
մը կ'դան . յանուն պատուոյս կ'երդնում
որ այդ օրիորդը քեզի կնութեան առնե-
լուդ չպիտի հաճիմ , և եթէ դարձեալ
յամառիս Քաջայ ապարանքը ձեռքովդ
բնակարան շինած կ'ըլլաս , օ՛ն կորսուէ
առջևէս :

Այսպէս բարկալի դէմքով մը , զիս
իր քովէն վռնտելէն յետոյ խաղարանէն
ելաւ , և անոր մօտիկը շինուած շէնքի
մը դրնէն ներս մտնելով աներևութացաւ :

Միսակ , չէ թէ դու այլ ամեն մար-
դիկ կրնան իմ այս ժամանակի վիճակիս
վրայ տխրութեամբ մտածել երբ Մաս-

եաց քաջը յանուն իւր պատուոյն երդուըն-
ցաւ Շուշանը ինձ կենութեան չառնելուն
խնդքս գլխէս թուաւ, արհաւիրքներ պա-
տեցին զիս, և գլխուս բռնցի հարուած
ներ իջուցներով, վա՛յ, վա՛յ գլխուդ,
Գնէլ, կ'սէի, ո՛վ ապարադդ երիտասարդ,
բոլոր աշխատութիւններդ ի զուր ելան,
կորսուէ գնայ, և չէ թէ Մասեաց վիհե-
րըն այլ ամայի անբնակ վայրեր քեզի ա-
պաստանարան որոնէ, և հոն գլուխդ
քարէ քար զարնելով վերջ տուր այս թըշ-
ուառ կենացդ :

Է. ԱՅՐԱԾ ՍՐՏԻՆ ԱՐԻԹԱՐԱՆՔԸ

Այլ չեզուս յառաջ չերթար քեզի հետ խօսելու, Սիսակ. ձեռքերս կը դռդան, հողիս անհանդատութեան մէջ է, և ես դիս կորսնցներու վիճակին մէջ կը գտնուիմ սուտ չեմ. խօսիր, բարեկամ, սիրտս և բոլոր էութիւնս հակի մը հետ կապուած է դայն կը խնդրեմ, կը խնդրեմ և անոր տենչովը կը տոչորիմ, այլ խոչնդոտներ միշտ անարական են, խոչընդոտներ կ'ըսեմ, և կը սոսկամ վասն զի դիս մինչև վհատութեան և յուսահատութեան մէջ ընկղմելու աստիճանին հասուցին :

Արտաւազդ սաստելով իր քովէն դիս վճռտելէն յետոյ, գլուխս ձռեցի և խաղարանին միջին դրնէն ներս մտնելով դրնապանին սենեակը մտայ և այն տեղ տեսնելով որ ամենեին մէկը չկայ, կըճ-

կըտերլով սենեակին մէկ անկիւնը քաշ-
 ուեցայ և սկսայ ինքիւրենս մտածել . ան-
 դամ մը կ'ըսէի՝ աղէկ է որ այս տեղերէն
 դուրս ելնելով վախճիմ, եթէ ոչ դուցէ
 Մասեաց քաջին ճեռքը իյնամ, որ ան-
 տարակոյս Քաջաց Ապարանքը կը խրկէ
 դիս իւր անդրդուելի անագործնու-
 թեամբն :

Այս Քաջաց ապարանքը լսուած տե-
 ղըն ալ տարտարոսէն տարբերութիւն մը
 չունի հիմայ, եւ այսանկ տեղեր չերթալու
 համար, որոշեցի Եռչանին սիրտը շահե-
 լու յոսով սիրային նստակներ յղեր անա-
 մակներու ամբարանիկոտորներն եթէ յիշենք
 ճանճրոյթ չըլլար և կարծեմ :

Խաղարան Սրչակունեան
 1869 ամիսը միտքս չէ

Օրիորդ ,

Ձեզ գիտողը, թշուառ Գնեղն է որ
 գթութիւն կը հայցէ, և իր կենաց գար-
 նան օրերուն մէջ երանութիւն կը խնդ-
 րէ՛ր երանութիւն մը զոր . . . և այն բար-

ուերուն ու վանկերուն մէջ կը փնտռէ որք ձենէ կարտասանին :

* * *

Եւ արդարեւ ի՞նչ է երանութիւնը սաճնիս, և ի՞նչ է զգացում կրող էակը որոյ ամեն էութիւնը կը ջլատի, միայն և միայն այն առարկային համար որում ծանօթ է, և կը պաշտէ զայն չէ թէ միայն իր սրտին խորերէն, այլ ամեն տեղ և ամեն ատեն, իրեն վկայ ունենալով, իւր ամէն օր հոսած ջերմ արտասուքն. այս արտասուքն անարժէք չեն, օրիորդ, անոնց իւրաքանչիւր կաթիլին մէջ շուայլարար ցանուած է սէրը :

* * *

Սէր բառը արտասանեցի և այն դժոխային չարչարանքներն միտքս ընկան, որոց ենթարկուած եմ ամեն օր ամեն դիշեր տասնևհինգ ամիսներէ աւելի. երբ իմ մանկութեան օրերուս մէջ Հայ բանահիւս մը սէրը կ'երգէր, անոր փափուկ քնարին ձայներն ինձ անախորժ կ'երևէին, այլ այժմ անոր սիրուն տողերն իմ սրտիս միակ սփոփանք են եղած :

* * *

Խեղքս գլուխս չէ, և ես ալ չեմ
 դիտեր ինչ կը դրեմ, քանի մը օր յառաջ
 Մասեաց վիհերուն վտակին եզերքի լեռ-
 ներէն վար կիջնէի . օդը զով էր և անուշ,
 ջուրը անպղտոր և լեռները Չատիկը տօ-
 նելու համար կանանչազարդ դաշտերուն
 վրայ ելնող հարսներուն պէս՝ զարդար-
 ուեր էին . ակնարկ մը արձակեցի վտակին
 վրայ, տեսայ լաստեր, որ սահելով կըն-
 թանային դէպ ՚ի այն տեղերն, ուր ողի-
 ները մեծ ճգամբ զանոնք կուղղէին . վը-
 տակը շատ քաղցր երեւցաւ ինձ, վասն
 զի յիշատակներ արթնցուց սրտիս մէջ,
 յիշատակներ՝ որք միայն կընան մխիթա-
 րել ինձ վիճակակից երիտասարդներն .
 Վիրգինեան յիշեցի, նաև երեւակայե-
 ցի Պօղոս մը որ մահն աչք առած իր սի-
 րուհին ծովին կատաղի ալիքներէն ազա-
 տելու համար դիւցազնաբար կը լողար :

* * *

Խօսքը խօսք կը բանայ կ'ըսեն, այլ
 ինձ, օրիորդ, անհնարին կըլլայ սրտիս ու-
 զածները խօսիլ, քանի որ դուք կը մեր-
 ժէք իմ սէրս, քանի որ կուրանաք զիս

և կը փախչիք ինէ, և այս է իմ գժոխա-
յին տառապանացս պատճառը . . .

ԱՐԱՐԱՏԱՅ ԱՅՅԵԼՈՒՆ

Նամակս գրեցի, ծալլեցի և վրան
առանց հասցէ գրելու սենեկէն գուրս
վազելով գացի խաղարանին մէջ Փեռնեւս
հօլէ ըսուած ոգին գտայ և շատ ազաչե-
ցի որ նամակը առանց բանալու իր տե-
ղը հասցունել բարեհաճի . Քշուառական
ոգին զիս խաբելու համար առանց դժ-
ուարութեան նամակս առաւ, և օրիորդ
Շուշանին տանիմ, անանկ չէ՞ ըսաւ,
այս : — Եթէ նպատակիդ հասնիս, ինձ
ի՞նչ պարգև պիտի տաս :

— Ահ, հողիս, և ինչ որ կուզես, ք

— Կը խոստանա՞ս : Մասեաց քաջին
հետ բրած գանդանի խօտակցութիւններդ
ինձ պատմել :

— Այո, չմիջ, ցձցեալս զիս չից նմէ

— Արեւն հիմակու հիմա միասոյ
բարեաւ . ահա ետ կերթամ ըսաւ և խա-
ղարանին դռնէն դուրս ելնելով դնաց
երթայ բարեալ . . .

Փռնեա հօլէին երթալէն յետոյ հաղիւ
մէկ ժամու չափ ատեն անցած էր, Եւտօիկ
այլ լաղ ունեալ և զարհուրելի կերպարա-
նօք իմ սենեակս մտաւ և իր բարեւը տը-
ռեալ:

Աստուծոյ բարին ըսի, Պ. Եւտօիկ
հրամայեցէք նստեցէք:

Եւտօիկ տրտմութեամբ, դու Պնեղ,
թշուառական և չարածնունդ մարդ մ'ես
ըսելով իր մէջքին զարկած դդալը և
պատառաքաղը երեսիս նետեց և սկսաւ
իւր օրհնած բերանը բանալ: Յանդէն
մարդասիրութեան կըսէր, քեզի զթացի
և պատուէրներ տալով ու զեցի քեզ քու
բաղձանացըդ հասցունել. օրը տասն ան-
դամ արիւն քրտինքի մէջ մտած եմ դեռ
նին տակը անցնիս:

— Բայց ինչո՞ւ համար այդչափ
բարկացած էք, մեծդ Եւտօիկ, կաղա-
չեմ քիչ մը նստեցէք, ի՞նչ միթէ յան-
ցանք մը դորձած եմ ձեր դէմ:

— Այ՛ թշուառական. յանցանք
աղաչանքդ ալ դեռնին տակը անցնին
պաղատանքդ ալ, չյիշեմ խաղաղանին

մէջ դորձած խայտառակութիւններդ չը
յիշեմ նաև Արտաւազդայ առջև ծնրադ
րելդ, բայց ինչպէ՞ս կրնամ մոռնալ և
չբարկանալ քեզ, միթէ այս նամակնե-
րը քուկգ չե՞ն:

Եւտիկան ձեռքի նամակները առի
և սկսայ կարդալ, մեծ եղաւ իմ զար-
մանքս, երբ իմ դաղտնի դրած նամակ-
ներըս Եւտիկան ձեռքը տեսայ, շիտա-
կը խօսելու համար անէճք և հայոյհանք
չմնաց որ մտքես անիծեալ Փէռնէսհօլէի
դիտուն չթափէի, թէև ես չէ թէ Եւ-
տիկէն այլ Մասեաց քաջէն կերկնչէի,
ինչու որ Փէռնէսհօլէի առջև Քաջին հա-
մար դանդաւաներ ունեցած էի:

— Բայց մեծդ Եւտիկ, կարծեմ
ձեր մասին բան մ'ըսած չունիմ և այդ-
չսփ բարկանալու ալ տեղի տուած չեմ:

— Թշուառական ես քեզ չպատ-
ուիրեցի՞ անցեալ օր որ գուսանին հետ
ուղղակի յարաբերութիւն մը չունենաս,
արդ ալ ես չեմ խառնուիր, գնա ուղա-
ծիր պէս ըրէ, որ քարը որ մեծ է գլու-
խըդ անոր զարկ ես պատրդեակաւ մը

Թմբեալ մնաս, պատիժը պիտի չուշանայ
կայծակը պիտի չյամենայ ուրացողին
դիտուն իջնելու. աչքերդ բաց, նոր ա-
պագայ մ'ունիս, հերիք այդպէս թալ-
կացած կենաս, դեղանի եմ, սիրելիդ
իմ Քնել, լսէ իմ խօսքերս և անգամ
մը դլուխդ շարժէ:

— Ձեմ հասկնար ի՞նչ կը խօսիս,
ս'վ Սեւահեր հարսնուկ, ալ իմ կե-
նացս վերջը հասած է, և մեռելութեան
ցրտասարսուռ գաղափարը կը տեսնեմ
և անոր ցուրտ ստուերին իմ վրայ ը-
րած ազդեցութիւնը տակաւ առ տա-
կաւ կ'զգամ, ալ ամեն բան ինձ ոչինչ
կերեւին աչքիս. կաղաչեմ, թող
տուր որ այս մութ սենեկին մէջ քիչ մը
մտածեմ, և իմ երիտասարդութիւն ա-
ւաղեմ, քիչ մ'ատեն միայնակ ձգէ զիս
ըսի և ալ չը խօսեցայ:

Սեւահերը իմ այս խօսքերս լսելէն
յետոյ դլուխը ծռեց և սկսաւ սենեկին
մէջ ճեմել լուռ մունջ գրեթէ միշտ ալ
մայր բերանը գրած:

— Բայց ես հոս ինչու եկայ, գի-

տես , Պ . Գնէլ , ըսաւ յետոյ :

— Ոչ :

— Շուշանէդ աղէկ լուրեր ունիմ , սիրելիս :

— Իրա՞ւ կ'ըսես :

— Այո՛ , Մասեաց քաջին վարդէ պարանգին մէջ ճեմելու ատեն գացել զինքը տեսնելու , բայց մեղք երեսասարդութեանդ :

— Ինչո՞ւ :

— Որովհետեւ կենդանեաց մէջ ազուաւին ձագին ես հաւներ , ինչու որ երեկ պաղ աղբիւրին ջրովը աղէկ մը լըուացուելով , իր գեղեցկութենէն մերկացաւ , մերկացաւ կըսեմ , որովհետեւ արդէն նա բնական գեղեցկութիւն ամենեւին չունի , և դու անոր ներկերուն սիրահարած ես , շիտակը խօսելով Սատանայէն աւելի սոգեղ է , աչքերն ըսեսնէ ոչխարհի թոքերուն կարմրութենէն տարբերութիւն մը չունին :

Սեւերեսին այս խօսքիրը լսած ատենս ալ չեմ գիտեր թէ որչափ բարկացայ՝ և քիչ մնաց որ սենեկին աթոռ

ուակներէն մէկը գլխուն անցունէի, բայց
ապագայ պատիժը դուշակելով ձեռքե-
րըս վաթ քաշեցի, և Ս.յդ քու խառ-
նըւելու բանգ չէ, գործիդ գնա՛, Սե-
ւահեր, ըսի: »

— Բարկանալուդ ալ իրաւունք
կրտամ, ըսաւ Սեւահերը, քանզի երբ
գորտին հարցուցեր են թէ, աշխարհիս
վրայ ամենէն գեղեցիկն ո՞վ է, նա ա-
ռանց վարանելու իմ գորտուհին, կը
պատասխանէ, այսպէս ըսաւ և սենեակին
դռնէն դուրս ելաւ:

ԲԼԲՈՒԼԻ ԵՐԳԸ

Մայիսի նման գեղեցիկ օրեր մ', էր
 Արտաւազդայ պարտէզին և խաղարանին
 բոլորտիքը անկուած բոլոր ծառերն իրենց
 դալար հանդերձներովը զարդարուեր է-
 ին, և գեղեցիկ ու քաղցրաձայն սոխակ-
 ներ կարծես մարդիկ զբօսցնելու համար
 ծառոց ճիւղերուն վրայ կը ճռուողէին, ես
 ալ Եուտիկէն Փեռնէսհօլէի մատնութիւ-
 նը լսելէս յետոյ ինչպէս որ պատմեցի
 քեզ, Սիսակ, բաւական ատեն ալ Սևա-
 հերին հետ տեսնուեցայ և այն մութ
 սենեակէն ելնելով այն տեղ ծառերուն
 և մացառներուն քով սկսայ ճեմել, այս
 սոխակներուն ձայնն ինձ շատ քաղցր ե-
 րևցաւ և խորին հառաչանքով իմ հայրե-
 նիքս յիշեցի, և մեր նախահարց յօրինած
 Քի՞նք է երգը միտքս ընկաւ: Ետտ պիտի
 զուարճանաս, Պ. Սիսակ, եթէ այս երգոց
 ինչ ինչ հատակտօրները յիշեմ քեզ զո՞

ըրս նոյն գարնանային շրջագայութեանս
մէջ կը յեղյեղէի :

Բէ՛ւ—ւ ձէնըդ թող չը կտրի ,
Եւ քու թեերդ հովանի ,
Երկնասլաց ո՛ւր կ'ընթանաս
Այդպէս փութով հոլանի :

Քու ձէնիդ ես խոսքան կ'ըլլիմ ,
Քու ճիւճիւիդ ալ հէջան .
Հերիք վազես , հերիք թռչիս ,
Կուգեմ ընել քեզ հէջան :

Միայն «հէջան» է և գանդատ

Ունիմ շատ շատ ընելու :

Հողւոյս դուռը պատրաստեմ ես ,

Քու առջերդ բանալու :

Միքոս երած է , խօսիլ կուզեմ ,

Մի խոստովիր , մի վազեր :

Բլբուլ ձայնս առ , բարեւոյ տար ,

Հեկեկեանքս , չե՞ս լըսեր :

Թէ չես լըսեր , անէ՛ք տեղան ,

Լսուանք դիտող բիւր հաղան :

Քեզի բաժին ա՛հ ու հառաչք ,

Այս է բաղձանքս իմ հալալ ,

Խարիչ եմ ձէնս լըսէ , Բըւթուլ , ձէնս

.....

Հազիւ թէ մի քանի տող մնացեր էր
երգս աւարտելու , և ահա ձայն մը լսեցի
որ կը դռչէր . Բռնեցէ՛ք թշուառա-
կանը շուտով զինուորներս իրա-
րու օգնութեան հասէք , կը փախչի Գը-
նելը :

Այս ձայնէն զարհուրեցայ , և մէ-
կէն ՚ի մէկ դեպի այն բլուրը նայեցայ ,
ուրկէ ձայնը կ'դար . տեսայ տասն ոգի-
ներ որ բլրէն վար իջնելով դեպ իս սկը-
ռան դալ ասոնց ամենէն ճարպիկը իր
ձեռքի կաշիէ պարանը վրաս արձկեց
և վզիս սլորելով փռեց դետնին վրայ ,
և ինն ոգին ալ շուտ մ'անոր հեռակելով
վրաս թափեցան , ու աղիքէ շինուած
լարերով զիս աղէկ մը պրկելով , պատ-
գարակի մը մէջ դրին և տարին Արտա-
ւազդայ պալատին սրահին մէջ պարկե-
ցուցին :

Արտաւագրէ արքայական մեծ մուշ-
տակներու մէջ իրաթիթուերով, մտասկայ
սանդուխներէն վարկ'իջնէր, և երբեմն
երբեմն դէպ'իս նայելով եկաւ քովս
կայնեցաւ. և Պնէլ, ըսաւ, այդպէս
ըլլալդ դեռ քիչ է քեզ համար, այլ
իմ գթասիրտ հողիս չդիմանար տեսնել
երիտասարդ մը՝ որ սիրահարեալ է և
զինքը իր գդում գլխովը այսչափ ծայ-
րայեղ վտանգներու ենթարկած է, օն,
Փեռնեսսոլէ, Պներին կողերուն վրայի լա-
րերը քակելով տարէք քաջաց Սպարանքը,
հոն թող քիչ մը ապաշխարէ ինչու որ
խենդ եղբորորդի մ'ունենալ չեմ հան-
դուրժեր:

Ար լսե՞ս, Սիսակ, քիչ մը ըսած
նալ, ո՞վ դիտէ քանի՛ տարի ըլլալու
է, բայց ի՞նչ կրնայիք ընել եթէ դու
իմ տեղս ըլլայիր, աղաղակին մտիկ ընող
չկար, արտասուքը ու պաղատանքը ուրիշ
արժէք չունին, բայց եթէ այն դժսխակու-
անձանց երգիծական անողոք բրքիչ
գրգռել: Սնոնք կը նմանէին այն անդ-
դիայի լըրտերուն, որ իրենք ամեն կեր-

պով յղիացած, թշուառ դործաւորի մը
անօթութեան չղիմանալով մեռնելուն հե-
տաքրքրութեամբ հանդիսատես կըլլան :
Չերկնցունենք, ես այսպէս պատգարա-
կին մէջ երկննալով պառկած ատենս,
Մասեաց քաջը ցուցամատով Փեռնէսհօ-
լէ ըսուած վատ ոգին իր քով կանչեց .
այն ալ գնաց Քաջին քով և ականջը
տարաւ Արտաւազդայ բերնին մօտեցուց :
Սեահերը իմ քաղաքաւարութեանս չէր
հաւներ, հիմայ թող հոս դայ քաղաքա-
ւարութիւն տեսնէ. ինչ և իցէ Մասեաց
Քաջը անոր ականջէն 'ի վար բան մը փրօ-
փրօաց, ես ասոր ինչ պատուիրելուն վը-
րայ տեղեկութիւն մը չունեցայ : քիչ մ'
ետքը Փեռնէսհօլէն Քաջին քովէն զատ-
ուելով երեք ոգի կանչեց, և իմ պառ-
կած պատգարակս անոնց օգնութեամբ
վերցունելով, առին տարին Քաջաց Ա-
պարանքը :

Քաջաց ապարանքը Արտաւազդայ
պալատէն բաւական հեռու տեղ մ'էր,
անոր համար ճամբան իմ գլխուս շատ
բաներ անցաւ, բայց ես անոնց և ոչ մէ-

կրն ալ քեզ յիշել կուզեմ, ինչու որ գը-
լուխ ցաւցնելու ժամանակ չունիմ, մի-
այն սա կ'ըսեմ որ, հազիւ թէ Քաջաց
ապարանքին ատրուշաններուն ծխներոյդ-
ներն երեցեր էին, քաջերը զիս իրենց
թիկանց վրայէն վար դնելով զիս կաշ-
կանդող բոլոր կապերն և լարերը քակե-
ցին, և պատգարակին մէջէն զիս հանե-
լով, քիչ մ'այստեղ նստե ըսին ես ալ
զարմանալով ասոնց ըրածին ուրիմ պատ-
ուական քաջերս, ըսի, ի՞նչ, միթէ քիչ
մը չէ՞ք ուզեր զթաւ թշուառի մը վրայ
ինչո՞ւ դուք և Մասեաց Քաջն այսպէս կը
չարչարէք զիս :

— Պարոն Չմեւ, բտաւ մեծ աչքե-
րով Քաջը, դու արքայա՛զն . . . ըլլալուդ
համար Սրտաւազդ չուզեր որ դուսանին
հետ ամուսնանա :

— Արքայա՛զն . . . հէ՛, բտաւ ան-
դիէն Քաջերուն հարիւրապետը որ ճամ-
բան բիւր անէծք թափած էր վրաս իմ
ծանրութեանս համար, որովհետեւ պատ-
գարակին մէկ կոթն ալ ինք կը կրէր .
հիմայ արքայազն, մեր Շուտիկն ալ ինչ-

պէս շէնքերը շնորքեր է : Ով գիտէ Հա-
յատտանի որ դիւղէն է , այսչափ տարի
ետքը Աստուածնիդ կը սիրէք արքայա-
զըն մարքայազն կը մնա՞յ :

— Գուք ալ խենդեցած էք ի՞նչ էք
աղբրտանք , ըսաւ անդիէն Փէռնէսհօլէ՝
մեղք որ օրը չեմ գիտեր որչափ անգամ
լոյս աշխարհ կելնէք կը մտնէք , ըսինք
որ այդպէս համոզուած էք թէ Գնել ար-
քայազն է ինչպէս հաւտացած է մեր ա-
պուշ Արտաւազդը հապա ինչ կնէք սա
նամակներն որ աս չարաճիճին գրած է :
Անցեալ օր անոնցմէ մի քանին Արտա-
ւազդայ յանձնեցի , մի քանին ալ իմ
քով ի յիշատակ Գնելի պահած եմ
որպէս զի պէտք եղած ատեն դուրս հա-
նեմ , հիմայ այս նամակը ձեզի պիտի
կարդամ զոր Շուշանին գրած է . փա-
փաքելի է գիտնալ թէ այս նամակը կար-
դալէս յետոյ , դեռ ևս ձեր համոզումը
պիտի պահէք ,

Այսպէս ըսաւ Փէռնէսհօլէ , և իր
ծոցէն նամակ մը հանելով սկսաւ կարդալ :

Արտաւարդայ վեհերուն մէջ ,
1869 Լայն .

Օրիորդ ,

Խանդալից երեակայութեանս մէջ
օրը բիւրանդամ կը յեղյեղեմ՝ քու սլաշ-
տելի անունդ , օրիորդ , գիտե՞ս թէ սի-
րուհւոյ մը երեակայեալ պատկերը սրան-
դըխտութեան մէջ որչափ աստիանքէ
տարփաւորի մը սրտին , այո՛ , իմ սիրելի
Շուշանս , ոչ երբէք մոռցած եմ զքեզ
կամ թուլութեամբ կամ դժնդակ օտա-
րութենէ խաբուելով , քսան տարի առաջ
մեռած հօրս Վնեկին դերեղմանին վրայ
կերդնութ՝ որ . . .

Այս չափը կարծեմ , բնկերք հերիք
է որ զձեզ համոզէ թէ այս թշուառա-
կանը մեր քաջին ազգականներէն չէ ,

— Իրաւ , իրաւ հիմայ համոզուե-
ցայ , ըսաւ միւս Քաջը , որովհետեւ իր
նամակին մէջ յայտնաբար իմ Վնեկ
հօրս կըսէ . ասկէ անդին ուրիշ ապացոյց
խնդրելը կէս խենդութիւն կամ ապու-
շութիւն է , բայց սա ալ կը մտածեմ որ
այսչափ սատանութիւն ուրկէ՞ ստրվեցաւ .

Արտաւազդայ սիրտը շահելու համար
տես ինչ ճամբաներ բռներ է :

— Զգեցէք ազբար, ըստ միւսն
ալ, այդ բանն ալ Եռտիկ ըրած է թէ
ոչ այս մարդն ինչպէս կրնար հոս Արտա-
ւազդ ըլլալը դիտնալ :

Այ՛ն անանկ է, ըսին ամենը մէկէն
և դառնալով ինձ Մոկացի, (այնուհե-
տեւ սգիք այսպէս անուանեցին զիս)
ահա Քաջաց ապարանք ըսուած տեղը
սա երևցող ատրուշաններն են, այն տեղ
դնայ, և ըսէ անոր պահապաններուն որ
դքեզ իբրև հիւր մը ընդունին : Սովո-
րութիւն չունինք շատ խօսիչ, այլ սա ալ
կը պատուիրենք քեզ որ ետ չդառնաս .
եթէ մեզի մտիկ չընելով դարձեալ Քա-
ջին պալատը դառնալ ուզես, նետահար
դետին պիտի թաւալիս, մեղքը վեղդ,
մեք մեր պարտքէն ազատեցանք և մին-
չեւ քաջաց ապարանքը չդալերնիս ալ յա-
ւելցուց Փեռնէսհօլէ, Արտաւազդայ
պատուերը յարգելու համար է՝ ինչպէս
որ դուք ալ լսեցիք իր պալատին սրա-
հին մէջ :

Ոգիներն այս խօսքին վրայ անմիջապէս ելան դացին, ես ալ սկսայ յակամայիս երթալ Քաջաց ասպարանքը յակամայիս կ'ըսեմ, որովհետև ե՞րբ տեսնուած է մարդ մը որ պատիժ կրելու համար ինք իր ստքով պատժոյն ստքը դիմէ, ինչ և իցէ մէկ քառորդէն ատրուշաններուն պատին քով հասայ և բաց դրնէ մը ներս մտնելով, սկսայ ասդին անդին նայիլ :

Հազիւ թէ մէկ երկու քայլ ալ առածէի, երբ աննկարագրելի դէմքով ոգի մը, մեծ փող մը բերնին դրած եկաւ ինձ մերձեցաւ և իր անձուռնի բերնով ու փողովը « ՄԱՐՏ ՏԱՍԸ » դռնջեց զարհուրեցայ այս ձայնէն ո՛հ, Աստուած իմ, այս անձուռնի հրէշը դիս պիտի կըլնէ՞ արդեօք, ըսի : Հրէշը դարձեալ իր փողը հնչեցուց և երկու քայլ ալ առաւ դէպ'իս :

Ո՞վ ես դու, հսկայդ Մասիսու կապաղեցի, որ ծանօթի մը պէս դէպ'ի քովըս կուգաս :

— Գնել, տարիւածու երիտասարդ :

եւ եմ, մի երկնչիր,

— Ո՞վ ես դու

— Պանկլաւիկն եմ.

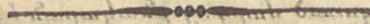
— Պանկլաւիկն, այն դիւ չարչարող և Մասեաց վիհերուն մէջ անգթաբար նետող Պանկլաւիկն ես, ճանչցայ զքեզ չար ոգի :

— Այն մի յիշեր, մտքէդ հանէ առջի գործածներս այն ատեն չէի դիտեր որ մեր Քաջին ազգականներէն ես :

— Հիմայ ես ի՞նչ պիտի ըլլամ, քաջ Պանկլաւիկ :

— Կարծեմ Մասեաց քաջը քեզի մէկ բանէ բարկացած է որ այս տեղ եկած ես, բայց հող չէ հող քեզի պօսանաց համար շատ նիւթեր պիտի դնեն ըստ, և ճեռքէս բռնելով առաւ ասպարանքին ներքին կողմերը պրտըտցունելու տարաւ :

Անշուշտ պիտի տհաճ չգտնուիս Պ. Սիսակ, եթէ զքեզ մէկ այդ ասպարանքը պտտցունեմ :

Թ.

ՔԱՂԱՅ ԱՊՍՏՈՆԻՔ

Սիսակ, որչափ կը մտածեմ քեզ
 ազէկ գաղափար մը տալու համար այս
 Քաղաց ապարանք ըսուած տեղին վրայ,
 անհնարին կը լինի: չեմ կրնար մտքիս
 սահման մը տալ, և երևակայութեանս
 մէջ ընթացնել անարկան առանց խեղա-
 թիւրեւու կամ այլայլելու ճշտի նկա-
 ղարեւ: Եհնքը Պարուի ատրու շաննե-
 րուն նման բաներ պիտի ըսէի, թէ որ դու
 զանոնք միանգամ տեսած ունենայիր,
 դժբաղդարար մեր ազգին մէջ այդ մա-
 սիսու ատրու շաններուն պատկերն ալ չը-
 կայ որ դոնէ անոնց վրայ նայէիր, և զիս
 ալ աշխատութեան մէջ չձգէիր որ զա-
 նոնք նկարագրեմ քեզ:

— Այս տեղ ամեն կաղանդի դի-
 շեր դողցուած մարդոց բնակարան եղած

էր՝ Հայերը մինչև հիմայ գիտեն թէ
Մասիսու վիհերուն մէջ միայն Արտա-
ւազգ ձերբակալեալ կը դանուի, բայց
մեծապէս կը սխալին անդամ մը ելձե-
լիս վիճակիս հանդիպին անշուշտ մեծ
զարմացմամբ հոն պիտի տեսնեն ուրիշ
շատ ձերբակալեալներ՝ իրենց խելքէն և
ոչ մտքէն չանցած :

Բու հետաքրքրութիւնդ յազեցու-
նելու համար յակամայից բռնադատեալ
քեզի վեր ի վերոյ տեղեկութիւն տարու
կը զիջանիս, սա պայմանաւ որ դու ալ
ուրիշին չդուցես որովհետեւ բազում
մարդոց ջիղերուն պիտի դաչի, շատերուն
սիրտը պիտի խառնէ, և շատերն ալ իմ
վրայ նդովքի կամ հայհոյանաց կարկուտ-
ներ պիտի տեղացունեն բայց սա ալ բ-
սեմ քեզ որ այդ օրինակ բաներ իմ հո-
գըս չեն ինչու որ անոնց խօսքերը ինձ
ջրերու խոխոջանաց ձայներէն ալ ելի ար-
ժէք մը չունին :

Պանկլաւիկ գիս առաւ տարաւ իր
սենեակը, և հոն նստեցուց քիչ մը հաց
ընկոյղ և դաւաթ մ'ալ գինի տալէն յե-

տոյ՝ քովս նստեցաւ . եւ գեղջկական կերպով կռնակս պատին կռթնցունելով նըստեցայ և սկսայ հացս ուտել . Բլբուլի երգըն եղանակելէն՝ յերոյ դեռ հաց կերած չունէի . անոր համար հացն ու ընկոյզը Ս. րտաւաղգայ խորտիկներէն շատ համով եկաւ , գինիին գալով մօրս կաթին պէս անուշ եկաւ . եթէ ըսեմ սուտ խօսած չեմ ըլլար , այսպէս նախաճաշ ընելէս՝ յերոյ Պանկլաւիկ ըսաւ թէ ել երթանք Քաջաց ապարանքին ներսի կողմերը , ինչու որ քեզ շատ մը ցուցնելիք բաներ ունիմ : Ետ աղէկ ըսի , և Պանկլաւիկի ետեէն դնացի :

Հազիւ թէ մէկ քառորդի մը չափ ապարանքին ներք խելերէն անցած էինք մէկ ահադին դուռ մ'եկաւ դիմացնիս , Պանկլաւիկ իր մէջքէն մեծ բանալի մը հանելով այս դուռը բացաւ , մոռցայ ըսելու որ դեռ դուռը չբացած ինձ հարցուց թէ , Մասեաց Քաջն ինչո՞ւ համար արդեօք քեզ հոս դրկեց , ես ալ անոր ըսի թէ , սա մեր Եւշանին համար :

— Հա՛ հասկցայ , այն ներկեալին համար :

— Այո՛ :

— Ես ալ, սիրելիս, ինչպէս գիտեալ
Մասեաց Քաջին սիրելի ծառայներէն
մէկն էի, բայց օր մը իմ այս երկայն պօ-
չովըս քանի մը հասա Գուգուլ ըսուած
յաւերժահարսին զարնելուս համար բար-
կանալով Սրտաւազդ զիս այս տեղ դըր-
կեց որով այս ահուելի մարդոց պահպա-
նութիւնն ալ ինձ յանձնուեցաւ :

— Ինչպէս ահուելի մարդիկ . . . :

— Հիմայ կը տեսնես, ըսաւ, և
դուռը բանալով ներս մտանք :

Սխալ, ներս մտած ատեննիս, դու
իմ տեղս ըլլայիր նէ պիտի ըսէիր թէ
Վաքչիկ կրպօ ախբօրը գոմէշներուն ա-
խոռըն է, քանզի կարգաւ այլանդակ
մարդիկ կապուած էին ամէն մեկուն մի-
ջոցը հազիւ մէկ մէկ ճարտարապետա-
կան կանգնոյ մը չափ կար և ամենուն
գլխուն վրայ Եւրոպացոց ձևով տախտա-
կի վրայ փարձած թուահամարներ կար-
գաւ շարուած էին, ահա տե՛ս իմ սիրե-
լի Գնեւս, ըսաւ. այս մարդիկը լոյս աշխաբ-
հի եղած ատենդ տե՛սած ևս արդեօք :

— Հսկայդ Մասիսու, ըսի, այս ձև
մարդիկ շատ տեսած եմ, այլ ասոնք
ճանչելու պատիւը ոչ երբէք ունեցած եմ :
Ըսածիս ալ պէս էր. եթէ ըսեմ մէ-
կէ չեմ ամաչեր, որովհետև շատ փիլո-
սափոր, վեղարափոր և չք գիտեմ ինչա-
ւորներ տեսայ :

— Հիմայ ասոնց պատմութիւնն ը-
սաւ Պանկլաւիկ մի առ մի ընելու աշ-
խատութիւն յանձն պիտի առնուիմ, դու
ալ իմ սիրելի Գնելա, երբ այս փիհերէն
դուրս ելնելով հայրենիքդ երթաս՝ քու
հայրենակցաց պատմէյ, դուցէ քու պատ-
մութիւններէդ օգուտ մը քաղեն : Գըլ-
խոնս վրայ, ըսի հսկային, և սկսաւ իր
պատմութեան շարոցը. զոր ահա դու
ալ մտիկ ըրէ. Միտակ :

Թիւ 1, ըսաւ, մատովն ալ կա-
պեալ դերի մը ցուցնելով,

Ստոր անունն է Գղթոր վարդա-
պետ, . . . եան, յիսուն երկու տա-
րեկան, վերջին աստիճան անառակ.
աս մարդուն համար կը պատմուի թէ
երկուստարդութեան ատեն շատ խելօք

և աստուածախախտ անձ մ'էր, բայց յե-
տոյ վարդապետ ըլլալով և բիշ մը ան-
տեն Մ. վանքին առաջնորդ կարգուե-
լով շատ մեծ փոփոխութիւն տեսան իր
միայ. այնպէս որ զինքը ճանչցողները
գողցես կարող չէին յիշել որ առջի
որոշու Շմանն է. յառաջ հեղ մարդ մ'էր
վարդապետութեան ատեն բարկասիրտ.
առաջ ծառայներու և անկելոց բարե-
կամ, յետոյ գառող և փառասէր: Եւ
իր անյադ փառասիրտութեան համար
որչա՛նք թշուառ դեղացիք բրակո՞՞կը
նէր նոցա իրաւունքը իր ճիզուիթական
նենդութեամբքն յափշտակելով, որչա՛նք
մարդիք ալ զանազան սրատրուակներով
կուսակալներու ձեռք մատնած է . . . :

Օր մը այս վարդապետը Մ. վան-
քէն գիւղն իլած ատեն նորառի օրիորդ-
ներ կը տեսնէ, որ կոյժերով աղբիւրին
չուր լեցունելու կերթային, կը հաւնի
անոնց ամենէն փոքրին, և կ'սկսի բեր-
նէն շողինքներ հոսելու, կը սիրտհարի
բսնք աւելի աղէկ կըլլայ, բայց ինք
կրօնաւոր ըլլալուն համար անհնաք է իրեն

այն օրիորդը կնութեան առնել: Աեր-
ջապէս իր փոքրաւորէն կը սորուի որ
տունէն ըլլալը, և կը դառնայ իր վան-
քը: Ասոր վրայ կ'ըսեն թէ հաղիւ չորս
օր անցած էր գիշերուան մէջ դեղէն հը-
րացաններու պայթմանց ձայներ կը լըս-
ուին վանքն անճարակ միամիտ և խեղճ
միաբաններն, որ իրենց եղած տեղի
հորիզոնէն անդին չեն անցած, կը զար-
մանան այս ձայներէն և կ'սկսին իրարու
հարցունել. « եղբայր ինչ են այս հրա-
ցաններն. » Բան չկայ կ'ըսէ անդիէն
մեծ մօրուք կրթօնաւորը որ վանքին
պահպանութիւն կ'ընէր, Բրդերը աղ-
ջիկ մը առեւանդեցին դեղէն միւս կող-
մանէ փոքրաւորին մէկը « մեր մեծա-
ւորը առեւանդել աուար, ըսէք, » աւելի
աղէկ կ'ըլլայ « գոչեց « ձայնդ կտրէ,
անպիտան, պատասխանեցին ամենը մէ-
կէն, և խեղճ փոքրաւորին երեսին ապ-
տակներ և կռնկին կիցեր զարնելով
սանդուխքէն ի վայր թաւալեցին: Ետ-
տիկ ալ որ նոյն ժամանակին՝ Արա-

բասեան վեղարով վեղարաւորուած հօն
կը գտնուի եղեր, գացեր շուտ մը ա-
նոր սենեակը և զայն կարմիր հեղուկով
մը թմրեցնելով այս տեղ բերեր է :

Գիտեմ՝ հիմայ պիտի ըսես թէ՛ ձեր
ասանկ մարդիկ հոս բերելնուդ շահն
ի՞նչ է . այդ ալ հասկըցունեմ քեզ :

Մեր մեծն Ս. րտաւազդ, ամեն
Վարդավառի տօնին քանի մը մարդիկ
ողջակէզ կը մատուցանէ Ոսկեճօրն, հարկ
է որ այս ողջակէզները մարմնոյ կողմանէ
անարատ, ամբիժ բլլան, որպէս զի ըն-
դունելի ըլլան . Շուտիկ ալ կռահեր է որ
եպիսկոպոսք արատ ունեցող անձինք
վարդապետ չեն ըներ, ուստի սկսեր է
անոնց և բժիշկներուն մերձենալ, բը-
ժիշկք ալ հարկաւ առողջ ըլլալու են,
քանզի բազմաթիւ անձեր բժշկող-
ներն անշուշտ դիտեն իրենց անձը ողջ
և առողջ պահել : Ասկից զատ ուրիշ
շահ մ'ալ կը ցուցնէ Շուտիկ . այս մար-
դիկ մարդկային ընկերութեան օրինակ
թշնամիներէն ըլլալու են, որովհետեւ չը
տեսայ ասոնցմէ մէկը (անշուշտ բացա-

առթիւնք մուտուելու չեն) որ իր կոչման
նր համեմատ դործեր: Անոր համար
ատնց որը որ իր շափը անցուց կը յա-
փշտակէր հոս, իսկ այս վարդապետ-
ներուն հոս կապեալ մնալնուն պատ-
ճառն ալ այս էր որ Մատեաց Բաջը
ամենուն ալ միանգամայն չէր հաւ-
նէր. այլ զատելով իր աչքին աղէկ
երեցածները կը զոհէր, միւսներն ալ
հոս կաշկանդեալ պահել կը հրամայէր
որպէս զի որ մը մի դուցէ ողջակէզի ան-
ճինք դտնելու դժուարութիւն քաշէ:

Թիւ 2.

Կողջնայ վարդապետ, կ'ըսեն ա-
տոր, Աստուած ողորմի խեղճին, որով-
հետեւ շատ չարչարանք կը քաշէ, զինքն
կապող շղթաներէն ազատելու համար,
հնար չմնաց որ չմտածէ, բայց տեսնե-
լով որ մեր ճեռքէն ազատելու ճար չկայ՝
լուս մունջ տեղը նստեցաւ, թէ և դեռ
իր մտքին մէջ կը շոշափէ այն դաղա-
փարները որ իրեն փախչելուն կը նպաս-
տեն, քնոյն մէջ ալ երբեմն կը բանդա-
դուչէ, թէ չես հաւատար, քնացած ա-

տեն որ մը այցելութեան եկու, շուտով խօսքերուս կը համոզուիս, ասոր լոյս աշխարհի մէջ ըրած գործերն թէ որ պատմեմ, ականջներդ կը պղծուին, ասոր համար զանց կ'ընեմ:

Թիւ 3. 4. 5. 6.

Անոնց պատմութիւնն ալ քեզի պիտի խօսիմ, իմս Գնել, քանզի շատախօսութիւնը չեմ սիրեր, միայն սաչափ կ'ըսեմ որ ասոնց որք իր ընկերները թիւնաւորելու փորձ փորձեր է, որք լկափ կանանց հետ զուարճացեր է...:

Ալ չթողուցի որ Պանկլաւիկը միւսներուն պատմութիւններն ալ ընէ, ինչու որ շատ չեմ սիրեր այսպիսի մարդոց վարուցը հայերւոյն նայիլ. բայց Պանկլաւիկ ըսաւ թէ « որչափ ալ չախորժիս, ես սա ամենէն աւելի թշուառականին պատմութիւնն անհնար է որ չը գրուցեմ »:

Ո՛չ ո՛չ մի պատմեր մտիկ չեմ կըրնար ընել:

— Կը խնդրեմ, մտիկ ըրէ, Պ. Գրնել, յետոյ շատ հետաքրքրական պիտի գտնես:

— Գոնէ համառօտէ :

Շատ աղէկ ըսաւ, բայց սա ալ շնորհ
հանք ըսելու որ, այս մեծ մարդը աղէկ
գիտէ, մատովն ալ մէկ այլանդակ հրէ-
շանման անձ մը ցոյց տուաւ ինձ, զոր
հնգետասանամեայ բանդարդելութիւն
մը մարդոց կարգէն հանելով ճիւղալային
տեսք մը տուեր էին իրեն՝ այս մարդուն
տախտակեայ թուահամարին վրայ 2681
գրուած էր : Պանկլաւիկ ասոր մերձեցաւ
և հրացեալ բահով մը անոր կողերուն
քանի մը անգամ մշտեց : Հըս հըս մըր-
մընչեց վարդապետը ոգիներուն մէկ
մասնաւոր լեզուաւը գլխուս վրայ ըսել է
երդեր . Պանկլաւիկ զիս աւելի պատուա-
կանապէս զբօսցնելու համար այս հրէշին
իրեն գրուցել տուաւ իր պատմութիւնը :

ՃԻԻԱՂԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Միսակ, կ'ըսեն թէ պատմութիւնները մեծ շահեր ունին մարդկային բնկերականութեան, և իրենց խօսքը աւելի հաստատելու համար շատ մը բաներ կ'առարկեն, և պատմութիւնն ալ դանազան տեսակի կը բաժնեն, ինչպէս մասնաւորաց պատմութիւն, Ազգային պատմութիւն, Ընդհանուր պատմութիւն ևն.

Մեր պատմածը կամ քեզի ներկայացուցածը առջի ըսածիս տեսակէն է. բայց սա ալ քեզի յիշեցունել կուզեմ որ՝ քիչ աշխատութիւն և հմտութիւն պէտք չէ, որ նիւթ մը ժողկես, կարգաւ շարեւ և անձի մը կամ անձերու ներկայացնես. չերկնցունենք պէտք է լոկ և անշունչ թղթի մը հոգի տալ

կամ խօսիլ, և զայն ընել ազգու և օրինաւոր . ասոնք ըսելէն յետոյ ինձ նուիրական պարտք մը սեպած եմ խոստովանիլ քեզ, որ ինէ բարձր հանճարէ մը կամ շատգէտ բանասիրէ մը ակնկալածի պէս չյուսաս, ինչու որ ես տկար մ'եմ և իմ քանի տող բան խօսիլ սովորիս ալ իմ աշխատութենէս եղած է, որուն համար ալ քեզ հետ շատ խօսիլ չեմ ուզեր: Ինչպէս որ նախորդ գլխոյն մէջ քեզ ծանօթացուցի, այս ճիւղաղը շատ այլանդակ մարդ մ'էր, անգամ մը միտք բեր բարձրահասակ, նիհար և սղինճադոյն գէմբով, պարզ և աշերով, երկայն մօրուսով և Ա. Պօլսոյ Արղարաւորաց հագուստով մարդ մը, երեսները ծուլի ըսուած հիւանդութենէն բաւական աւերուած, և կեղծաւորութիւնն ինչ տեսակ բան ըլլալը ամենևին չգիտցող մը եթէ երեւակայեա, ճիշդ մեր այս հռչակաւոր Քաջաց ապօրանաց հրէշը տեսած կ'ըլլաս . աշխարհի վրայ եղած ատեն ասոր ինչ անուն ունենալը չեմ գիտեր, բայց ողիներն մեծ աշխատութեամբ ասոր ա-

նունն յարմարցուցեր էին, Ք. Հայլուպ
Խուարք, կալանաւոր:

Ես և Պանկլաւիկ մէկ մէկ ակթու
ուակներ առնելով նստեցանք և Հայլուպն
ալ իր շղթաներուն երկայնութիւնը որ-
չափի որ կը ներէր, դէպի մեզ դալով,
սկսաւ հառաչանքով և վայերով իր պատ-
մութիւնն ընել. ես ալ աղէկ բան մը
ըսելու յսւտով, դըռխս կտիսեցի և իրեն
մտիկ ըրի:

« Ես, որ նեալներ, կ'ըսէր մարդը,
Հայաստանի տաննեհինգ նահանգներէն
մեկուն մէջ ծնած եմ, անունը չեմ ու-
զերը ըսել, բայց սկզբնատառը Ա, դիրն
է. իմ երիտասարդութեան ատենիս կէ-
տը ոչինչ տեղն անցընելէս յետոյ՝ ճգե-
ցի հայրենիքս դոցի Մշոյ Ս. Կարա-
պետ ըսուած վանքը:

Այցելուդ Սրարատայ, քիչ մը դը-
թա՛ վրաս և կաթիլ մը շուր տուր ինձ,
քանզի ծարաւութենէս կը պապակիմ:
Ես ալ ելայ և Պանկլաւիկի շուրին
տեղը հարցուցի, բայց Պանկլաւիկ զիս
սաստեղծով մը նստէ ըսաւ, Սատուծոյ ըս-

տեղծած ջուրը շոայլաբար վատնելու
չենք, եթէ հիմայ ասոր ջուր տաս, ետքը
ուրիշ բան մ'ալ, ետքը իր սիրուհին կու-
ղէ սիրելիս, թեթևութիւն պէտք չէ,
ծանր նստէ տեղդ, եթէ անոր ջուր պէտք
է թող ինէ ուղէ :

Խեղճ մարդուն աչքերէն եթէ Գե-
հոնի չափ չըսեմ, Աւագ աղբիւրին ջրե-
րուն չափ արտասուք կը հոսէին, բայց
Պանկլաւիկ խոժոռ դէմքով մ'անոր նա-
յելէն յետոյ «Այդ տանջանքներէն աղա-
տելիք չունիս, Հալլուպ, ըսաւ, պարասպ
տեղը մ'աղաչեք թէ ոչ . . . և իր պո-
չը և հրացեալ բահը ցոյց տուաւ ա-
նոր :

— Մեղայ, մեղայ, կակաղեց ճի-
ւազը երբ Պանկլաւիկի ցուցած այս
պոչն և բահը տեսաւ :

— Ինձ նայէ Խրոտըդ վիճակեդ
դո՛հ եղիր, կ'ըսէր Պանկլաւիկ :

— Գո՛հ եմ, դո՛հ :

— Արեմն շարունակէ պատմութիւ-
նըդ :

— Ս,յո՛, այս պիտի շարունակեմքը-

շիկ մը համբերէ , քրչիկ մը շուր .

— Պօլտոյ Հայոց Փրկիչը չենք ,
շուրի տեղ ա՛ռ քեզի պոչական հարուած
ըսաւ հսկայն , և ճիւղղին գլխուն քանի
մը հարուածներ դարկաւ , խեղճն ալ
ձայն ձուն չհաներով տասը վայրկեանէն
իր պատմութեան թերը ձեռք առաւ :
Ս, յէ վանքը երթալէս յետոյ վարդապե-
տացայ , իմ ալ բաղձանքս այդ էր , և
նաև իմ ընկերակցացս ընթացքին հետե-
ւեցայ , պարծանօք կ'ըսեմ թէ անոնց
իմ յառաջագիտութիւնս քիչ ատենէն
ցցուցի պատուական գեղացի կոչս մը
պղծելով :

Բայց բանս ալ շատ գէշ եղաւ , ա-
նոր համար անկէ շուտ մը փախչելով
Կոստանդնուպօլիս գացի և սկսայ Հայե-
րը կողոպտելու համար աշխատիլ :

— Պ . Պանկլաիկ գու իմ տեղս
ըլլայիր մարդիկ ինչպէ՞ս պիտի կողոպ-
տէիր :

— Մարդիկ , ըսաւ Պանկլաիկ , հը-
րէշին , եթէ կողոպտել ուղենք մենք՝
Ս, քարատեան վիհերու յառկացեալ վե-

դար մը գլուխնին անցունելնուս պէս կաներեւութանանք, և կ'սկսինք աւարել :

— Այլ ես ատոր ալ ճարը դատյ, էրբոր դու ալ մարդ ըլլաս և հարուստ ըլլալ ուզես վարդապետ եղիր, եպիսկոպոսին քեզ յանձնած դտակով շատ բան կրնաս ընել, ես իմ պատմութիւնս կը շարունակեմ, նայէ դու ալ չպիտի համոզուիս :

Պօլտոյ մէջ քարոզութեան մը պաշտօնը ստանձնեցի և սկսայ աչքի արյունքով բեմին վրայէն քարօզել, տեղացին կը համոզէի պանդուխտը կը համոզէի, մեծ էր իմ աշխատութիւնս, այլ հունձքս ալ շատ էր, շիտակը խօսելով շահս քիչ չէր, վերջապէս անանկ ըրի որ ամենէն թշուառին մէկ լունման անդամ իմ դանձանակիս մէջ ձգել տուի, թէ և ես այսպիսի դործերէ բան մը չէի հասկնար, այլ խելքս միտքս գաւառներ էր, քանզի աչքս այդ տեղերը անկելու բազում պատճառներ ունէի: Բայց թէ որ քիչ մը ջուր տաս այն ատեն պիտի խօսիմ:

— Ամենեին,

— Կաղաչեմ .

— Չըլլար : զոյ ից ծանուս յա յիցայ

— Գեամնին տակը անցնիս , Պանկլաւիկ . քարէ սիրտ մ'ունիս դու :

— Դու քու պատմութեանդ նայէ :

— Ալ չեմ պատմեր :

— Ետքը շատ դէշ կ'ընեմ գրեզ :

— Ինչ կուղես ըրէ , ըսաւ վարդապետը , և ինք ըզըր ուժն ամփոփելով ընրանք գոցեց :

Պանկլաւիկ ալ տեսնելով որ չպիտի խօսի , ոտքի ելաւ , հրացեալ բահը առաւ և սկսաւ հարուած հարուածի վրայ լիջուցնել թշուառ Հայրուպին : Ե

Բայց երկաթէ մարդուն ամենևին հողը չէր : Ասոր վրայ Պանկլաւիկ աւելի բարկանալով և Խոտըք ըսաւ , հիմայ չեթէ պատմութիւն մը , այլ Հայկազեան բառարաններուն , և Փէշտիմալճեանի շորբազրած Ս. յամաուուրքին չափ բան պիտի բարբառես իմ պօշական և բահական հարուածներս ճաշակելով : Ս. յպէս ըսաւ Պանկլաւիկ և սկսաւ շղթաներով հարուածել . Հայրուպ դարձեալ ա

նըզգայիմը պէս ձայն չէր հաներ . Պանկլաւիկ ալ տեսնելով որ անհնար է այս ճիւղին բերնէն խօսք հանել տալ անոր մերձենալով ականջէն բռնեց , և « Հայլուպ » ըսաւ , թէ որ պատմութիւնդ ամբողջացունես , քեզի Սրտաւազդեան դաւաթովմը ջուր պիտի տամ »

Խօսաբքը երբ Պանկլաւիկի այս խօստունը լսեց , աչքերը կարելի եղածին չափ բանալով , — Իբաւ , ըսաւ , կը խօստանաս՞ դաւաթ մը ջուր տալ :

— Ս, յո :

— Ուրեմն մտիկ ըրէք .

— Ս, մենայն խոնարհութեամբ :

Պաւառները շահելու համար , նախ Պօլիսը շահելու է , շողոքորթելու է , Պօլսեցիները . ինքզինք անոնց սուրբ , երկիւղած , ազգասէր , դպրոց բացող և Հայաստանի լուսաւորութեան համար ախատող մէկը ցուցնելու է ինչպէս որ ես ալ ըրի . անկէ յետոյ դորժը կը դիւրիննայ . օրագիրներն անոր անունը կը հռչակեն ժողովուրդը զինք կը պաշտեն անալ ձեռքի տակէ գործը կը բալեցունէ :

Ես ասոնք ամենն ալ դիտէի, անոր համար եկեղեցեաց բերմերէն դպրոց, լուսաւորութիւնն սկսայ աղաղակել, մինչեւ որ այն տեղ հայաբնակ մեծ թաղի մը քարոզչութեան պաշտօնը տեսնանցի. պարօնայք եթէ դուք ալ տեսնէիք իմ կեղծաւորութեանս գոյներն, ճշմարիտը խիստ շատ պիտի զարմանայիք, դիտէք արդէն թէ որչափ դիւրահաւան է մեր՝ Կ. Պօլսոյ ժողովուրդը :

Մեծ զարմացմամբ մը Խռտըքին հարցուցի թէ՛ ինչո՞ւ համար ստակի այդչափ տենդ ունէիր :

— Ստակը չեմ պաշտեր, պարօն, ըսաւ Խռտըք մօրուքը շոյելով, ե զիս ստակի տենդով բռնուած մէկը մի՛ կարծէք, բայց այսու ամենայնիւ ստակին գերբնական ուժութեանը վրայ ս՞վ կըրնայ տարակուսիլ, այն էր որ զիս իմ սիրելւոյս հասուց. բայց գետնին տակը անցնիք դուք որ չճգեցիք ինձ զայն վայելել կ'ըսէր խեղճ վարդապետը հեծութեամբ :

— Այդչափ արտասուք մի՛ թուիեր, Խռտըք :

— Ինչպէ՞ս չարտասուեմ, ինչպէս
չողբամ ո՞ւր է նա, ո՞ւր Աստուած իմ,
իզուր կ'ողբամ Մասեաց վիհերուն մէջեմ:

— Մի՛ փախցուներ Հալլուպ:

— Ի՞նչ փախցունել, դոնէ պէտք
էր որ տասը տարի մ'ալ աշխարհիս վրայ
մնայի . . . :

— Թէ որ մնայիր ի՞նչ պիտի ընէ-
իր, հարցուցի Խուրքին:

— Ա՛հ ի՞նչ պիտի ընէի, քանի որ
կը յիշեմ անոր ժպիտները, քանի որ
միտքս կ'զայ անոր նամակներն՝ զորս զըր-
կած է ինձ, անհնար կըլլայ զսպել իմ ար-
տասուքս:

— Ինձ ի՞նչ կը խօստանա եթէ
զայն ալ հոս բերել տամ, ըսաւ Պանկ-
լաւիկ հրէշին:

— Քու չզխոցած բոլոր սատանու-
թիւնները սովբեցնել կը խօստանամ քեզ:

— Աեցցես Հալլուպդ հրաշափառ
բայց անհնար է, Խուրք անհնար:

— Եթէ անհնար է, Պանկլաւիկ,
դոնէ Սրարատայ այցելուն իր հայրենի,
քը դարձած ատեն, իմ այս հառաչա-

նայրս ճայներունս արձագանք թող ըլլայ :

— Աւր տե՞ղէ անոր տունը , Խաւքը-
ըսի անոր :

— Ով այցելուդ Արարատայ , կ'ա-
ղաչեմ կը պաղատիմ երբ Թուրքաց
Սուլթանին մայրաքաղաքը երթամ , փրն-
արուէ Հայոց ամենէն մեծ թաղը , այն
թաղին մեծ եկեղեցին դտիր , անոր դի-
մացի տուներէն ամենէն փոքրը գիտե
. . . անուն աղջիկը հարցուր , հիմայ
թերևս երեսուն տարեկան կայ , և երբ
այն իմ հրեշտակս տեսնես , սիրուէ իմ
բարենկերս անոր անջև , և ըսէ թէ քու
Հայրուպդ կարօտակէդ կը տանջուի քեզ
համար ,

— Ապա թէ որ այդպիսի մարդ մը
չճանչէ նա :

— Ա՛հ , ըսէ անոր այն վարդապե-
տը որ ձեր եկեղեցին քարոզ կ'տար , ըս-
տակ կը ժողովէր և անկէ յետոյ եկեղե-
ցւոյն պահարանին պատուհանէն քեզ հետ
նշանացի կը խօսէր , այն հիմայ քեզ կը
խնդրէ . ըսէ անոր « Դու տունիդ ամե-
նէն ցած պատուհանը նստած ժամանակ »

կըրէ, երբ խոնարհաբար դառնուի մէ-
պէս, առջեւէդ կանցնէր, քու հիւսած
քսակիդ մէջ կարմրուկներ լեցունելով
դանոնք քեզի տուող Հալլուպը քեզ կը
խնդրէ » . եթէ չգայ՝ անիծեալ ըլլայ .
Աստուծոյ կրակին հանդիպի, և իմ այս
վիճակիս արժանանայ, ուրիշ խօսք չունիմ :

Պանկլաւիկ տեսնելով որ Խռարք
կանոնաւոր կերպով իր պատմութիւնը
չչարունակեր, և ամենէն վերջն ալ, ա-
նէժ քի տուրակը բացաւ, շուտ մը ցտու-
կեց իր երկժամի բահը առաւ և Խռարքը
քովիս վառարանին մէջ պառկեցունելով
« մի փախցունէր Հալլուպ, ըստ, ուրկէ՞
սովրած ես այդ տեսակ խօսել իմ առ-
ջեւ, անէժ քով և պառաւական խօսքե-
րով լոյս աշխարհի մարդիքը խափած ըլ-
լալով իմ առջեւ » ալ կը յանդդնիս այդ
տեսակ խօսքերը ընելու իմ, հիւրս պարոն
Գնեւ, ոչ կերթայ ոչ կը խօսի », աւելցուց
Պանկլաւիկ և հունկ յետոյ Հալլուպը
հրեց քշեց մինչև կրակին բոցերուն մէջ :

— Գոնէ մարդուն քիչ մը ջուր տա-
լիւ, ըսի . Մտորու հսկային :

— 1. 55, 1re 5.1, 1re 5.1

Գ. Լ. 10

Քաջաց ապարանքին մարդը.

— Շունը շարականն ի՞նչ ընէ , իմ
բարեկամս , ըսաւ Քաջը . պէտք էր ցուց-
նէի քեզի նաև քանի մը բժիշկք ալ , սա-
կայն ժամանակը անցած է , օ՛ն մեր
սենեակը երթանք :

ԺԱ**ԳՈՒԳՈՒԼԻՆ ՆԱՄԱԿԸ**

Երբ այս ճիւղաղին պատմութիւնը լսեցի, Սիսակ, սիրտս ճմլեցաւ. տխրագին երեսով մ'աղաչեցի Պանլաւիկի որ անգամ մ'ալ այս տեսակ տեղեր զիս չտանի, որովհետեւ մարդ մ' երբ այս ձև տեսարաններու հանդիսատես չըլլայ, չէթէ միայն իր բարոյական զգացումը վտանգի մէջ կէնայ այլ նաև իր կրօնական սէրը կը պակսի և իւր եկեղեցիէն կը թուլնայ:

Պանլաւիկ զիջաւ աղաչանացս և խօսք տուաւ որ ատրու շաններուն գոմերը անգամ մ'ալ զիս զբօսցունելու չտանի, շնորհակալութիւնս յայտնեցի Քալին և միատեղ գուրս ելանք:

Որչափ որ Արտաւազդայ պալատը, խաղարանը, պարտէզը և Ռսկեմօրն կը ռատուներ գեղեցիկ էին, այնչափ ալ վատթար էր այս ատրու շաններուն տես-

քը և ամենևին չէի ախորժեր մնալ հոն .
միշտ կուզէի իմ կարծեցեալ ազգակա-
նիս քով երթալ, բայց աքսորեալ մը որ-
չա՞փ ոյժ ունենալու է որ իր վեհապե-
տին հրամանն առ ոտն կոխէ :

Եթէ փախչիլ մարթէի դարձեալ
չէի փախչեր, վասն զի յայնժամ պիտի
հեռանայի Եռշանէս որուն մօտ ապրիլս
իմ բոլոր միշտերս կ'ամօքէր : Աստի
այնուհետև ալ ուրիշ մտածութիւն չու-
նէի բայց եթէ սպասել որ ազատու-
թեանս ժամն հնչէ . . . :

Օր մ'ալ գլուխս կախելով ատրու-
շաններուն Սրեւելեան կողմի ջրերուն
քով պլտրտած ատենս՝ ամեն ցրուեալ
ողիներն հաւաքելու համար հնչուող
փողն իր ձայնը լսելի ըրաւ : Եռտով կե-
ցած տեղէս ելայ, և դացի Քաջաց ա-
պարանքը, հոն տեսայ Պանկլաւիկը որ
դիմացս վազելով պարոն Չնել ըսաւ,
քեզի նամակ մ'եկած է զոր առանց բա-
նալու քոյս պահած եմ :

— Ի՞նչ ստորագրութիւն կը կրէ :

— Չը բացի որ գիտնամ, ըսաւ, և

ժողէն նամակ մը հանելով ինձ տուաւ .
եւ ալ փութով մը նամակը առիւ և հե-
տեւեալը կարդացի :

Ա. Ա. յցելուն Արարատայ

« Պարոն

Հոնցի ձեր գլխուն եկածը , աքսորի
մէջ էք , կը զթամ քու վրայ , և այս նա-
մակով կուզեմ քանի մը խօսք ընել :

Պիտեմ որ յուսահատութեան ժա-
մեր կանցընես և կը բաղձաս վերադառ-
նալ այն տեղ ուր սիրուհիդ սիղաճեմ
պարտեղներուն մէջ կը քալէ : շատ ատեն
պէտք չէ , պարոն , երկու օրէն պիտի
դառնաս :

Բայց այս վերադառնալը քեզ շատ
դառն պիտի դայ , քանզի մեծ գործեր
կատարեցան այս տեղ , և Արտատողայ
առջև լուծեցաւ այն պատրանքն որնոր ոչ
դու Շուտիկան շնորհիւ անոր եղբօրոր-
դին ըսալով պատիւ կ'ընդունէր Քալեն :
Հիմայ մի ըստ միովէ հասկըցունեմ
քեզ :

Քու արքայանազդ երկրորդը որը
Մասեաց քաջը նոր երեկոյթ մը տուաւ,
ՆԵՉՍ.ԿԱՍՍ.ՂՈՒԹԻՒՆ ՄԵԾԻՆ ԱՐՇԱԿԱՅ
ըսուած թատրերդ ու թիւնն էր ներկա-
յացուածը, մենք ամեննիս ալ հոն
էինք և Սեահերը շատ լացաւ այստեղ
չըլլալուդ համար, թէ որ ես աղջիկ չըլ-
լայի, անտարակոյս ան պահուն Եռշա-
նին կը սիրահարէի, վասն զի եթէ մե-
անգամ տեսնուէր թէ ինչպէս կը կո-
տորտուէր և կը ցաթկէր, պիտի ըսէիր թէ
առջի Եռշանը չէր. այնչափ թեթեւ մի-
այն փետուրը կրնայ ըլլալ, և այնչափ
կոտորտուող՝ միայն զեփիւււր, իր վրայի
սպիտակ Եարէշապիքը հազար ու մէկ
ծաւրբեր կառնէր երբ կը քայլափոխէր,
բոլոր հանդիսատեսք քեզ յիշեցին, և
Արքայ Արտաւազդ, գթութիւն, աղա-
ղակեցին:

— Ամեն տեղ և ամեն ատեն դը-
թութիւն գոչեց Արտաւազդ:

— Արեւն ապրի Գնել, ապրի Գը-
նել, և հազար ապրի Գնել, կրկնեցին
հանդիսականք:

Արտաւազդ ոտքի ելաւ, և իր արքայական ականակուս թաղը գլուխէն առնելով, դժուարինս խնդրեցիք, հանդիսականք իմ, ըսաւ : Իսկ ժողովըրդեան կողմէն դարձեալ նոյն ձայները կրկնուեցան, և Արտաւազդ լռեց :

Արտաւազդ այ լռելէն յետոյ արարուածներուն թելը վերատին ձեռք առնուեցաւ և անկէ յետոյ քնարերգութիւն մը սկսաւ Շուշանին կողմէն : Այն քննարերգութեան հետ երգ մը կերդուէր, երգ մը զոր Ակոռիի մեծ կարասին բուրրակքը բազմող բազմականները շատ դեղգեղած են, այնպէս կը կարծեմ սիրելի Քնելս որ եթէ դու տառապանաց մէջ թողուած չըլլայիր այս երգը միտքդ կ'գար :

Սոյն պահուն ես Շուշանին մերձեցայ, և « լսեցի՞ր, օրիորդ » ըսի, իրեն, ժողովուրդը տարփաւորիդ համար գլխութիւն ազաղակեց :

— Իրաւ որ, ըսաւ Շուշան ալ, ապամայ է իմ այս տեղ մնալս, ինչու որ կարծես թէ ասոնք ամենն ալ իմ թըշ-

« ամիներս են : Քանի որ ես Քնել մնել
չեմ յիշեր , մերժած եմ անոր սէրը ,
չեմ զիտեր թէ այս ոգիններն ինէ ինչ
կուզեն , խօսքը մէջերնիս , քոյր Քուզու
եթէ հնարը դունեմ այս տեղերէն պի-
տի փախչիմ :

— Խենդութիւն մի ըներ , օրիորդ-
յետոյ վիճակդ կը թշուառանայ ըսի :

— Ասկէ մեծ թշուառութիւն չը-
լար :

Մեր այսպէս իրարու հետ խօսած
միջոցին Մասեաց Քաջը մեր Մելիգներիկ
զօրավարին կ'ըսէ թէ Մելիգներիկ , ե-
րանի թէ այս թատրրեգութիւնը չներկա-
յացուեր :

— Ինչո՞ւ կը հարցընէ Մելիգներիկ :

— Արովհետեւ իմ ոգիներս չար կա-
մեցան ինձ , Քնելի համար գթութիւն
ազազակեցին , կը մեղքնամ իմ գերդաս-
տանիս և սաստիկ կը կսկծամ որ նորա
պատիւը վտանգի մէջ կիյնայ , վասն զի
Քնել ազատելէն ետքը , հոգով մարմնով
պիտի աշխատի Շուշան իրեն կնութեան
առնելու , և երկայնամտութեամբ ՚ի վեր-

ջոյ կկարողանայ իր բաղճանացը հասնիլ ,
այն ատեն , վա՛յ ինձ , յիրաւի ես զիս
յանուն մեր պատուոյն պիտի սպանեմ :

— Եթէ քեզի գաղտնիք մը յայտ-
նեմ չե՞ս բարկանար , վեհա՛վառ տէր :

— Ամեննին :

— Գնե՛լ , արքայազն , Սըշակունի
չէ , և ոչ ալ քու եղբորորդիդ :

— Իրա՞ւ կ'ըսես :

— Այո :

— Ապա Շուտիկը ինձ . . . :

— Անոր համար ալ մի բարկանար .
Շուտիկը քու զոհադործութիւններդ յի-
շելով խղճացեր էր այս թշուառ տղուն
վրայ , ասոր համար ստիպուեր է սուտ
խօսիլ :

— Ե՛յ շատ աղէկ ո՞վ է այս Գնեղը :

— Խեղճ գեղացիի մը տղայ ,

— Ա՛յ թշուառական տղայ , ոչ եր-
բէք պիտի ազատիս իմ վրիժուց կայծա-
կէն .

— Ո՛չ , ո՛չ , Սըքայ , գթա՛րու էթըշ-
լառին :

— Ինչպէ՞ս պիտի կարողանամ վրէժ

չպահանջել այնպիսի մէկէ մը, իմ արի
Միլկոտերիկս, որ դիւղայի մը զաւակ է,
և որուն ես այնչափ յարգանք ըրի, միթէ
ես անոր խաղալի՞քն եմ:

— Առիւծը աղաչանքի չդիմանար,
և արծիւը գէշերու վրայ չիջնէր, իմ
Վեհափառ թագաւորս:

— Ա, յո՛, այդպէս է, բայց ի՞նչ ը-
րնենք:

— Ի՞նչ պիտի ընես, Պնելը իւր
արսորանքէն դարձուր, և այս վիհերէն
դուրս ըրէ, թող երթայ, ինք իր արևովն
ապրի:

— Պոնէ սա թշուառականը անգամ
մը տեսնելու եմ:

— Ատոր համար ըսելիք մը չկայ:

— Ա, յո՛, միտքս եկաւ, այսօր չէ
վաղը, այն տեղերն զբօսնելու պիտի ել-
նեմ, կը յուսամ որ այդ չարաճճին պիտի
տեսնեմ:

— Ա, յս այսպէս, իմ սիրելի Պնելս,
ամեն բան իմացաւ, և Մասեաց Քաջը
անշուշտ զքեզ պիտի տեսնէ, թշուառ
ապագայ մը ունիս բարեկամ, երջանիկ

սիտի համարեմ զքեզ եթէ առանց վը-
նաս մը կրելու ազատիս Քաջին վրէժ-
խընդրութենէն :

ԳՈՒԳՈՒԼ

ԺԲ.

ՊՈՆՊՍՏ

Պուղուլին նամակը իմ վրայ մեծ տալաւորութիւն բրաւ, Սիսակ, և Մասեաց Քաջին այն խօսքերը զոր ուղղած էր Մելիգեբիկի, զիս վերջին աստիճան երկիւղի մէջ ձգեցին, անոր համար այս նամակը կարդացածիս պէս, արտասուալի աչերով Պանկլաւիկի մերձենալով ալ ամեն բան լմնցաւ, իմ արի բարեկամս ըսի :

— Ս, մէն բա՛ն լմնցաւ, ըսաւ Պանկլաւիկ, բառերը շեշտելով, կը զարմանամ վրադ, ի՞նչ դաղանիք ունիս որ ինձ անհասկանալի կը թուի :

— Ս, հա առ աս նամակը և կարդայ ըսի :

Պանկլաւիկ նամակը կարգաց և հէ՛հէ՛ կակազեց . մեր ապուշն դեռ ինքզինքըն Սրշակունեան դարուն մէջ կը կարծէ չհաշուելով իր զառամեալ ծերութիւնը , այս տեսակ ծերերը իմ զարմանքս գրաւեր են , որչափ ալ ասլրին իրենք զիրենք դեռ երխտասարգ կը կարծեն , բայց երբ մեծ մեծ խօսելու կարգը դայ ուրիշի խօսելու ժամանակ չեն տար , աչքերնիս բաց է , ականջնիս ծակ է և խելքերնիս ամեն բանի կը հասնի օրսելով կը պարծին , Ստուած խելք տայ , ինչո՛ւ ուրեմն Մասեաց Քաջը չճանչեց զքեզ ,

Մինչդեռ մենք ամենա ալ , բողաղտենացդ տեղեակ էինք , և չէինք կրնար բռնել մեր խնդուքը , երբ զմեզ ալ համոզելու կաշխատէիր :

Բարեկամ , մենք եթէ քեզ այնչափ կը մեծարէինք չկարծես որ Քաջին պէս ապուշ մարդիկ էինք , ընդհակառակն վրագ խղճալնուս համար այն ամենը կընէինք որպէս զի Մասեաց ապուշը վրագ ամենեին չկասկածի . հա-

ւաստի էինք նաև որ եթէ Քաջը քու նոր
դարու որդի ըլլալդ գիտնար, անտարակոյս
դքեզ կը սահմանէր այս տարի ողջակէզ
մատուցուելու : Պանկլաւիկ հագիւ իր
խօսքերն աւարտած էր, երբ կառաց
ճռնչելու ձայններ լսեցինք, և քիչ մ' ետքը,
Սրտաւաղդ գրահաւորեալ յաճապարանօք
մեր սենեակէն ներս մտաւ. ևս ալ շուտ
մ'ինքզինքս, ժողուելով փութեցայ Քա-
ջին առջև և ներողութիւն խնդրեցին :

Մասեաց քաջը արքայական վեհանճ-
նութեամբ մը, ձեռքէս բռնելով « Մո-
կացի, ոտքի ել . Շուշանէն զատ բոլոր
յաւերժահարսունք քու կողմէդ ազա-
չեցին, և իմ բարկութիւնս գիջուցանե-
լով, զքեզ իմ ձեռքես ազատեցին. բայց
քեզի հարցումներ պիտի ուղղեմ. եթէ
անոնց ալ ստաղաաիր կերպով պատաս-
խանես, գիտցած ըլլաս որ այս անգամ
ձեռքէս ազատելիք չունիս :

— Հրամայեցէք, Վեհափառ Թա-
ղաւոր :

Փէռնես հօլէ ալ անդիէն « յառաջ
օրերի հօրեղբայր կ'ըսէր, իսկ այժմ Վե-

հափառ թագաւոր , կը մրմնջէր ինձ դէմ
տես ինչպէս ալ համոզելու եղանակ դի-
տէ , իրաւ որ զարմանքս գրաւած է սա
կեղծաւորը :

— Լուէ Փէսնէսհօլէ . ճայնեց Քա-
ջը , հարցումս սա է , Մօկացի , թէ ար-
դի Հայոց միահեծան տէրը ո՞վ է :

— Ս,յդ քեզի դադանաբար կրնամ
ըսել , վեհափառ տէր :

— Շատ աղէկ , Փէսնէսհօլէ . Պանկ-
լաւիկ , Լալուկ , շուտ ամեննիդ ալ դուրս
ելէք :

Քաջին սպասող բոլոր ոգիներն
դուրս ելան , ես և Քաջը միայն մնացինք
սենեակին մէջ , և դուռն ալ Սրտաւազդ
դոցեց :

Սրդ ըսէ նայինք , ո՞վ է հիմակ-
ւան Հայոց թագաւորը :

Միտակ , իմ ծաղրելի դիմակս արդէն
վար առնուած էր , և դիս Մօկացի ա-
նունով մկրտեր էին ոգիներն , երկիւղ մը
չունէի , ուստի համարձակօրէն խօսեցայ ,
և յայտնեցի այն ամեն խորհուրդներն
և մտածութիւնները զոր կրցեր էի ազգեր-

նուս վիճակին վրայ մտացս մէջ կազմել,
չեմ կրնար իմ հայրենակիցքս համոզել
որ այսպէս թմրեալ, մեռեալ չմնան, ե-
թէ չեմ կրնար ազատ ազատ ազգիս գո-
չել որ մեր արդի դրութիւնը մեր ազգին
գոյութեան մահն է, եթէ կըսեմ վեր-
ջապէս անհնար պիտի ըլլար հասկցնել որ
անզգայի, գերիի մուրացկանի պէս
կը վերջացունենք մեր թշուառ կգանքը,
փոխանակ զի կամ գոնէ արիաբար կըռ-
ւելով մեր երբեմն վեհապանծ ազգին դա-
րաւոր պատիւը վերականգնելու, և կամ
ուաղմական սուրբ դաշտին մէջ շահատա-
կըւելու էինք, գոնէ հայ Ահհափառի
մ'առջև կը գտնուիմ՝ դանդատիմ անոր
անցեալ Հայոց համար, դանդատիմ ա-
նոնց ներկային համար և Ահհափառ ար-
քային սիրտը շարժեմ անոնց այս նիւ-
թական և բարոյական հիգութեանը վրայ:

Ահաւասիկ իմ դանդատներս զոր
դանդատեցայ գլխաբաց և ոտքի վրայ
կանգուն:

Ահհափառ Արքայ, որովհետև սու-
աը չէք սիրելը, կուզէք մեր ազգի արդի

վիճակին վրայ տեղեկութիւն ստանալ ,
եւ ալ հիմայ մի բստ միջէ՛քեզի պիտի
գրուցեմ, սիտի խօսիմ, այլ դուք նախ
ինձ ըսէք թէ ո՞ր դարու մէջ կ'ապրիք :

— Այդ ինչ ըսելէ , յայտնի որ Ար-
շակունեան անպարտելի թագաւորաց մէ-
կուն միահեծան թագաւորութեան մէջ
ենք :

— Ո՛չ , ո՛չ , արի արքայ , ատոնք
հիմայ բոլորն ալ այս դարուս մարդոցը
համար երազներ կը թուին , այժմ քու
ազգի , գրեթէ ատ ըսածներուդ և ոչ մէ-
կըն ալ չունի :

— Ի՞նչ ըսիր , որոտաց Քաջը , ի՞նչ
ըսիր , հիմայ Թագ . Հայ . Արշակ . . .
չունի . հիմայ հողիդ մարմինէդ կը բաժ-
նեմ :

— Եւ այնպիսի նայուածք մը ձեզ
խմ վրայ Սիսակ որ Երուանդը միտքս ե-
կաւ . անշուշտ Երուանդայ քարերը վրչ-
րող աչքերը կը յիշեմ :

— Գթութիւն , վեհապառ տէր ,
գթութիւն :

— Այո , սիրելի է գթութիւնը Մո-

կացի, այլ պէտք է յարգենք ճշմարտութիւնը :

— Այո, յարգենք ճշմարտութիւնը և ես ալ զայն յարգելու համար է որ քեզ բարկացուցի, ինչո՞ւ կը բարկանաք ես ահա թէ և ցաւալի այլ ստոյգ եղած բաները ձեզ պիտի յայտնեմ, Ս. Բայ Ա. հաստատու, ոչ քեզ խաբող Շուտիկն եմ, ոչ շողորթորթիչ Գուգուլդ, ոչ Սևահերդ, ինձ ամեն բանի մէջ յարգելի է ճշմարտութիւնը :

— Հիմայ Հայերը չունին ըսիր, այնպէս չէ :

— Ոչ

— Գարձեալ Արտաւազդայ վրայ կատաղութեան նշաններ երևցան, աչքերը խոժողուց, և մազերը ողնիի փուշերուն պէս ցցուեցան :

— Կերդուրնցնեմ քեզ, Մոկացի, գոչեց Քաջն լցուն ճայնովմը, ամեն բան ինձ պիտի յայտնես : Այսպիսի սրտաճրմիկ պատմութիւններ լսելէ յառաջ հարկ էր ինձ մեռած գտնուիլս :

— Կերդնում որ պիտի յայտնեմ :

Պիտեմ, մեծ թագաւոր, գիտեմ որ հողիդ անտանելի տանջանքներու մէջ է հիմայ, բայց ես ի՞նչ ընեմ դուք ըստիպեցիք և կ'ստիպէք խօսելու :

— Այո, այո, կ'ստիպեմ, պիտի խօսիս ճշմարիտը, ըսաւ քաջը և թաշկիւնակով սրբեց իր վտականման արտուքը :

— Իմ արի թագաւորս, այն ազդը զոր հողւոյդ չափ կը սիրես, որոյ ազատութեան համար կեանքդ իսկ կը զոհես, հիմայ թշուառ և աղքատ ազգ մ'եղած է ինչպէս քու ժամանակիդ Վաղէստինյիները և գուցէ անոնցմէ ալ գէշ միշտ զիրար կը հալածեն, չունին առաջնորդ և ուսուցիչ: Իրենց ազգը, հայրենիքը, զօրապետը միայն սեւազլուխներն են, այսինքն՝ կղերը, որ փիլոնին տակ իւր վատութիւնները ծածկած և բերնին մէջ աւետարանին խօսքերը դարձունելով չը խղճեր միամիտ ժողովուրդը մահադոյն թմրութեան և անշարժութեան մէջ թողուլ, դուք Վեհափառ Տէր, ամեն ատեն ազատութիւն, ազատութիւն կը գոչէք, փառք Հայրենեաց,

անկցի բռնապետը, կեցցէ Հայաստան
կը պօռաք, այլ երբ ձեր բազմադար-
եայ քունէն արթննալով հայեացք մը նե-
տէք ձեր անբաղդ ազգին վրայ, բարէ
ի՞նչ պիտի տեսնէք, բայց եթէ այն
խեղճութիւնները և դերութիւնները զոր
քիչ մը յառաջ պատիւ ունեցայ ձեզ
հասկըցնելու, ազգ մը որ այսչափ դա-
րաւոր տղխտութեան մէջ թաղուած և
իւր ազատութեան զգացումը մարած է,
ինչ յառաջադիմութեան և փառաց կըր-
նայ ակնկալել, ընդհակառակը Հայու-
թիւնը այսօր շատ տոյժեր բրած է, և
իւր այն նախնի քառասուն միլիոն քա-
ղազուն զաւակներէն հազիւ չորս միլիո-
նի չափ նշխարներ կը հաշուէ, իմ Վե-
հափառ թագաւորս. որ մէկը ըսեմ, և
ինչպէս կարողանամ ընել այն անթերի
նկարագիրը որուն ախպարն է մեր ազ-
գը, ձգեմ նախնի գործերը, չյիշեմ:
Գրիգոր անուն մարդուն մեր պատմա-
կան մեհենական և բանաստեղծական
գրեանց այրելը, մտքէս չանցունեմ Ար-
շակունեան տոհմին անկման պատճառ.

եղող նախարարներն , և բոլոր անոնք որ մեր Հայրենական աշխարհին քանդման պատճառ եղան , բայց ի՞նչպէս մոռնամ չյիշել արդի Հայոց նանրամբտութիւն և օտարամոլութիւնը որ մեր տունը աւրեց , պատմութիւնը մեզ Վասակ մը , Մերուժան մը , Վեստ Սարգիսներ , անարժան Աիրակոսներ կաւանդէ , բայց եթէ լոյս աշխարհի մէջ ըլլաք , Քաջի Մասեաց , ասոնց պէս հարլւրաւորներ պիտի տեսնէք , որ դեռ կապրին Հայ անուանը տակ սքլած : Ներսէս Ե . ի մահն և Սարգիս անուն մի վասակադէմ եպիսկոպոսին ձեռքով անոնց զրեանց կողոպտին այս խօսքերս կը հաստատեն , իմ հսկայ վեհապետս , արդարև աչերէս վաղո՞ղ արտասուած կաթիլներն անհամար են և իմ սիրտս կըրծողը միայն ձեր արարուհին Եռչանը չէ , հայրենեացս ցաւերը կզգամ և կողբամ , կը տեսնեմ և լալագին կաղաղակեմ . եկե այս մեր անհոգութիւնը դարձա՛ւ Կեանք , ալ զիս Հայ , իսպառ անկեպացաւ աշխարհիս վերային նման Փիւնիկեցոց և Ասորեսորանեաց :

ԲԱՆԴԱԳՈՒՇԱՆՔ ՄԱՍՆԱՅ ՔԱՂԻՆ

Սիսակ, բաղդատ անանկ բերաւ, որ Մասեաց Քաղին տաննեօթն դար յետոյ ես եղայ առաջին անգամ իր աղգն և հայրենիքն իրեն յիշեցնող ողիները խեղճ թագաւորն այնչափ շողոքորթեր էին, և երբեմն ալ այնչափ սպառնացեր էին, որ Աստուծոյ թշուառ արարածը ապուշ էր դարձեր: Երբ իմ ձայնս լսեց, երբ տեսաւ որ լալով և ողբալով կը խօսիմ իրեն, այնպիսի զայրագին նայուած մը ձգեց վրաս որ ըսածներուս համար զըզջացի, կայտառ երիտասարդութիւնս և խելքս սիրոյ մը տուած էի, այն ալ քիչ մնաց որ քիթէս բերնէս պիտի գար, հիմայ գու ալ ինձ պիտի ըսես թէ տընաշէն, ինչո՞ւղ պէտք է ատանկ բաներու կը խառնուիս, եթէ սիրահարեր ես սիրահարութեանդ նայէ, եթէ Շուշանիդ համար բան մը պիտի խօսիս անոր նա-

յինք . սակայն որչափ ալ դու դժկամակիս , իմ հոգս չէ բարեկամ : Եւ եթէ իրաւ այսպէս կը մտածես ես ալ կը ձգեմ այս խնձորենիին շուքը , և Յորդանանի մարդէն քիչ մը « անապատի ձայն » փոխ առնելով կիյնամ ժողովրդեան մէջ և կ'սկսիմ քեզ ըսածներուս հարիւրապատիկն անոնց առջին բարբառել :

Ժողովուրդ մը , որ կուզէ յառաջ երթալ . պէտք չէ որ առատօրէն սիրահարական և օտարներէ յեղաշրջեալ վէպերու համար պարպէ իւր քսակը և թանկագին ժամերը , պէտք է իր աչքերը շատ անդամ ալ ուղղէ դէպի իր հայրենիքը , այն հայրենիքը որ առեւանգութեանց , պղծութեանց և թրչուառութեանց , ասոնցմէ ետքն ալ անամօթ և լիրբ կրօնաւորներու խայտառակութեանց ասպարէզ մ'է դարձեր , իմ խօսքերս հաստատելու համար , կ'առաջարկեմ քեզ , Սիսակ , որ այս առաւօտ եղած քաղաքիդ վրայ նայիս անդամ մը , հոն պիտի տեսնես չէ թէ միայն օտարաց ոճրագործութիւնները ,

այլ նաև թիարանի շղթաներէն փախչելով սեւ գտակին տակ պահուած և քանի մը անգամ ալ պատկառելի կրօնական ժողովէ մը իր կարգէն լուծուած, ստահակ սեւազգեստ մը որուն ըրած գործերը, բռնած ընթացքը ոչ Քուրդը, ոչ Աւշարը և ոչ ալ մեր դարաւոր թշնամի Պարսէկը ընել կը յօժարին :

Նախորդ գլխուն մէջ ըրած խօսքերըս տակաւին շարունակելու միտք ունէի, երբ տեսայ որ Արտաւազդ յանկարծ ցաթկեց ոտքի վրայ ելաւ և իւր նստած անդամանդեայ աթոռն առածին պէս գետնէ դետին զարնելով ջարդու բուրդ ըրաւ : « Թշուառական աթոռ, ո՛ր բաղդ, անիծեալ աթոռ » կըսէր, ինչո՞ւ պարապ տեղը քեզ հոս դրած կը բազմիմ, իբրև կենդանի ազդի մը թագաւորը, ո՛հ, ինչո՞ւ ուրախութեան և զուարճութեան համար դեռ ինչ պէտք ըլլալը կը մտածեմ, քանի որ իմ ապերջանիկ տօհմա այնպիսի նողկալի ճակատագրի մը մատնուած է. ոչ, ոչ, Այցելուդ Արարատայ, Սեպուհդ Մոկա-

ցի, չպիտի սիրեմ պաշտօս իմ դեղա-
դուարճ պարտէզս, և բոլոր Մասեաց վի-
հերը, որով ինձ երջանկութեան ասպա-
րէզ մը բանալ կը կարծէի, պիտի ձգեմ
ողիներուն ինձ յանձնած ինքնակալու-
թիւնը և բոլոր յաւերժահարսներս քո-
վէս պիտի վանեմ. և իմ հայրենական ա-
ղեղս ուսիս անցուցած դէպ ՚ի Հայաս-
տան պիտի խաղամ:

— Սպա թէ որ հիմայ ողիները լը-
սեն, պատասխանեցի այս խօսքին:

— Սատկին ողիները • դոչեց կա-
տաղի մոլեղնութեամբ, իմ Սրմաւրեան
տէգս և ոսկի աղեղս ու իր նետերը զիս
պիտի մղեն դէպի իմ հայրենական աշ-
խարհս, այն ատեն պիտի տեսնես քու
հարցդ վեհապետը, ձեր բաղդը վճռեմ,
մահ հանուր ազգին, կամ ...:

— Երա՞ղ կը տեսնես, Վեհափառդ
Սրչակունի:

— Երբե մն երձիներն ալ իրականութեան
կը փոխուին, Մոկացի: Եթէ քու կրօնքդ
չստիպեր Մարիբաս կատինացիի դրած
հայկական պատմութիւնը ուրանալու,

զայն թղթատելով պիտի տեսնես Տիգրան
մը որ իր խորթ փեսային թողքը իր շամփ-
րենման նիզակաւը աղիքներուն հետ
դուրս թափելով, իրակացոյց այն երազին
մէջ տեսնուած դիւցազնը՝ որ Վաղրի մը
վրայ հեծած, Մարայ ինքնակալութեան
վրայ կը յարձակէր :

— Քու անահ հողիդ նշմարելով,
Վեհափառ տէր, կ'սկսեմ Խորենացիին
պատմութեան վրայ տարակուսիլ :

— Խորենացին ո՞վ է :

— Մեծ պատմիչ մը . երևելի կրօ-
նաւոր մը :

— Ինձ համար ի՞նչ դրած է ,

— Չքուսակէր և մոլի թագաւոր մ'
էր , կրտէ :

— Աղերէ մը այդ տեսակ խօսքերէ
աւելի ի՞նչ կը յուսացուի , այլ հիմա այդ
տեսակ խնդիրներ յուզելն աղէկ բան
չէ , թող տուր պատմութիւնը պատմա-
բանին , սուան ու փուտը սեւազգեստին,
երբոր անդամ մը լոյս աշխարհ ելնեմ
այն ատեն իմ գործերս և կրօնաւորին
գրածներն իրարու հետ բաղդատէ :

Այսպէս ըսաւ Արտաւազդ , և աջ
ձեռքը ճակատին դնելով սկսաւ մտածել :
Ի՛նչ ալ երկայն մտածմունք ունի եղեր
մեր այս ծերունին : Երկու երեք ժամու
չափ սենեկին մէջ ճեմելով մտածելէն
յետոյ , քեզի խօսելիք մ'ունիմ , Մոկա-
ցի , բայց եթէ դարձեալ ուրիշներուն
զրուցել ուզես , յանուն Արարատայ
կ'երդնում որ այս տարուան Վարդա-
վառի տօնին Ոսկէմօրն զո՛հը դու կըլլաս
իմ ձեռքովս :

— Ոչ , ոչ , արի աբբայ , ուրիշին չը
պիտի զրուցեմ կակազեցի :

— Ըսելիքս սա է , Մոկացի . ես այս
տեղերէն պիտի վտախչիմ , կուզե՞ս ինձ
ընկերանալ . և երթալով մեր աւերաշատ
հայրենեաց վէրքերը քննել :

— Այո՛ , կ'ընկերանամ , բայց եթէ
ողիներն արգելք ըլլա՞ն :

— Անոնք անտարակոյս արգելք ըլ-
լալ պիտի ուզեն , բայց գիտես մեր մեծն
Արշակը ի՞նչ կը խօսի Վաղարշակին .
« Սահման քաջաց , զէնն իւրեանց , որչափ
հատանէ այնքան ունի » :

— Ըսեւ է որ պատերազմելու ալ պիտի հարկադրուինք :

— Այո , դու ամենեւին պատերազմ տեսած չե՞ս Մոկացի :

— Ինչպէ՞ս տեսած չեմ . Ա . Պօլսոյ (որ քու խեղկատակ Շուտիկդ շռայլութեանց քաղաք կ'անուանէ) մէջ եղած ատենս՝ այն տեղի Հայոց թասրոսնին մէջ շատ անգամ տեսայ :

— Ի՞նչ , դերասանութիւն ալ ըրիր :

— Վեհափառ , պատերազմ ըրի չեմ ըսեր , պատերազմ տեսայ կ'ըսեմ . ո՞չ ապաքէն դերասանք՝ հանդիսականաց առջև պատերազմներ կը ներկայացընեն :

— Ս.յդպէ՞ս տեսած ես պատերազմը :

— Այո՛ ,

— Հայք ամենն ալ այդպէ՞ս են տեսեր պատերազմը :

— Այո՛ ,

— Ուրեմն վա՛յ ձեր գլխուն , հիմա ըսելիքս այդ չէ , ես ալ եթէ ինձ ընկերանաս , կը խոստանամ քեզի որ Շո

չան համոզմամբ կամ բռնի, քեզի կը-
նութեան հաւանեցունեմ, և եթէ ձեր
քահանաները չուզեն պատկել, Սարգիս
Պուխարացին* պատրաստ է :

— Եթէ յիրաւի այդ այդպէս է
բերանդ համբուրեմ, իմ արի թագա-
ւորս, արդ Սիրիկէի առիւծներն ապուր
են կերեր առջեւ, բայց կը մոռնամ
հարցնել, դուք Սարգիս Պուխարացին
ո՞րկէ կը ճանչէք :

— Ի՞նչ միթէ Պանկըաւիկի գոմը
չդացի՞ր, թշուառական, այն ալ բազում
սեւաղցեստներու հետ կապուած է հոն :

Յիրաւի հոն դացի, բայց տեսնե-
լու պատեհութիւն չունեցայ, վասն զի
այն տեղ շատ մնալ չուզեցի՝ լրբերու
պատմութիւններէն չախորժելով :

Ալ հերիք է, խօսինք Մոկացի,
եւ երթանք մեր պալատը, որպէսզի մեր
նսպատակին համար աշխատինք, յարեց
Արտաւազդ և սենեակին դուռը բա-
նալով միատեղ դուրս ելանք :

* Յ. Զիլինկիրեանին ակամօք խօսի :

ՈՒՐՈՒԱԿԱՆՔ

Պզնձէ քաղաքը չեմ սիրեր Սիսակ ,
 իր այլանդակ ոճին և պատուական բար-
 բանջմանցը համար , և չսիրելէս կար-
 ծեմ կրնաք մակաբերել որ իմ խօսած
 կամ դրած վէպս նոյն տեսակէն չէ ,
 և իմ այս գլուխին վրայի ուրուական-
 ները տեսածիդ պէս չըլլայ որ մէկէն
 ի մէկ բարկանալով ձեռքէդ ձգես , կամ
 չըլսելու զարնես , որովհետև կրնայ ը-
 լալ որ չեղած բան մը համարելով իմ
 խօսքերս քեզի ձանձրացուցիչ երևան և
 վարդապետի մը , հոյակապ եկեղեցւոյ
 մը մէջ , մէկ անժուր և փտած դաղա-
 փարններով լի քարոզի մը առթիւ ե-
 ղածին պէս ես ալ ստիպիմ մեզ շուք
 տուող այս խնձորենիին կոճղին միայն
 ուղղել իմ պատմութեանս շարը :

Մասեաց Քաջին հեա մեր խօսակ-

ցութիւնը Ապարանք Քաջաց ըսուած տեղը վերջացնելէս յետոյ, Արտաւազդայ Սիւնեցի ձիերով լծուած կառքը նստեցանք, անոր պալատը երթալու համար մեր կառավարէն զատ ուրիշ մարդ չ'կար հետերնիս, և ձիերը փոթորիկի պէս կը վազէին և քաջը՝ սաստիկ դիւրալից և միշտ երեսը վար կախած՝ խորին խոկմանց մէջ ընկղմեր էր, եթէ հոն ըլլայիր, բարեկամ, հակապատկեր մը պիտի երևէր աչքիդ երբ նոյն ժամանակ իմ ալ բերկրալից կերպարանքս նշմարէիր :

Աքսորանքէ վերադարձս, Արտաւազդայ խոստումը, ինձ այնպիսի ուրախութիւն մը պատճառեր էին, որ կարծես թէ Օգոստոս կայսեր նման, ծայրադոյն բարեբաղդութեան հասած ըլլայի :

Այսպէս մենք որերնիս տրամութեամբ, որերնիս ալ ուրախութեամբ հոսանք, դուռն Արմաւիրեան ըսուած տեղն. հոն թէ և իմ նախնի հօրեղբայրս խօսիլ կուզէր, բայց ես ուշադրութեամբ այս հոյակապ դրան նայելուս համար ահամայ լսեց :

Արմաւիրեան դուռ ըսուածն Արտաւազդայ պալատը՝ խաղարանէն և միւս բոլոր շէնքերէն զատող պատնէշին երեսուն և երկու դռներէն մեկն էր, այս հրաշակերտ դուռը մարմարիոնէ շինուած էր բարձր դրիւք, իր ամեն կողմերը բարտիի և ուռիի ծառեր տնկուած էին, դրան աջ և ձախ կողմերն ալ երկու հատ քանդակեալ գեղեցիկ առիւծներ կը դանուէին, ես այս ա՛ղբներուն վերայ շիտակը չափազանց զմայլեցայ, իմ հետ եթէ փռանկ մը դանուէր այս արձանները տեսած ատեն իրենց, Ռիւտի և Քալիթ տը Անժնի յիշատակը միտքը պիտի իյնար, և գուցէ զանոնք այդ ակահաւոր քանդակագործներուն գործերէն առաւել գերազոյն դտնէր, վասն զի այնպիսի կենդանութիւն մը տրուած էր, որ իբրթէ առիւծներն յիրաւի անցորդին վրայ կը յարձակէին: Ասոնք տեսնելով Արտաւազդայ դարձայ և ըսի, իմ Քաջ թագաւորս, այստեղ ամեն բան գեղեցիկ, ամեն բան սիրուն են, և չեմ իմանար թէ ոսկեմայրն մարդկային ցեղը եր-

Չանկացնելու համար ինչո՞ւ ամենն ալ այս տեղ չէ բերած :

— Մոկացի այս տուներն և պարտէզներն իրաւ շատ պատուական և գլուարճալի կերևին քեզի , բայց չկարծես որ միշտ այսպէս կընստ տեսնել . եթէ Շուշան այս տեղերէն ելնէ , տարակոյս չունիմ որ շուտով նախնական կոչութեանն և անշքութեանը պիտի դառնան : Ես ալ փոխանակ խօսք մ'ըսելու , ամչնալէս երեստ կախեցի , և ալ ձայն չհանեցի , այլ արտաքոյ կարգի երևոյթ մը , գլուխս վեր բարձրացունելու ստիպեց , այս երևոյթին առաջին անգամ չհաւատացի , բայց երբ եօթն հատ աղեղնաւոր քաջեր , աւերակներու թուփերու և մորենիներու տակէն ելնելով զմեզ պաշարեցին շուտ մը լեղապատառ եղած ամբողջ հասակաւս մեր կառքին մէջ սրտկեցայ , և ձայներ լսեցի որք կը դռչէին « Յն , ընկերք , ելէ՛ք վախրստականը բռնեցինք » :

— Սուրբ Սարգիս , դու օգնութեան հասիր :

— Մոկացի ս'ը Ասատըրդ կաղաչես :

— Ո՛հ արքայդ քով պաշարուեցանք :

— Ոտքի ել և մի վախճանար , Ս. քարա-
տայ առիւծը հետդ է :

Ոտքի ելայ և ահես ու գողդ զալով
հազիւ շուրջս նայած էի տեսայ որ յան-
կարծ բիւրք բիւրոց ոգիներու ստուերներ
մեր կառքին բոլորտիքը պատեր էին : Հի-
մայ բազդ ըսուած երեակայու թիւնն ու-
ղածիդ չափ հեղէ Սիտակ : Ս. յս քստմնելի
ձայնը լսելով և այս ահեղ հրոսը նշմա-
րելով , ալ անդամ մ' ողջ առողջ իմ հայ-
րենիքս դառնայի ուրիշ բան չէի ուզեր ,
կըսէի :

Հազիւ թէ այս խօսքերս քեզի ըսե-
լուս չափ ժամանակ անցած էր երբ տե-
սայ որ , անձնատուր եղէք , դոչեց ձայն
մը :

— Ա՛րնարենք մահը , քան դերու-
թիւնը , որոտաց Ս. քտաւազդ :

— Նետերով ձեր մարմինը կը խո-
ցտենք , և դիակնիդ Քաջաց ապարանքը
կը դրկենք :

— Ձեր բոլոր գունդն իմ Ս. քմաւոր-
եան տէգովս ճզակտոր կը հանեմ :

— Աւրեմն զօրականք , ձեր նիտերը
կապարճներէն դուրս հանեցէք և ձեր
աղեղանց ճայթմունքներն մինչև Մարտի
Սուլթանը թող լսէ , որոտաց Քաջը :

Եւ տեսայ որ յառաջապահ գունդը
իրենց զօրավարին հրամանին համեմատ
նետերնին հանեցին , և աղեղանց բունին
փակցունելով , քիչ մնաց որ պիտի արձա-
կէին , եթէ մեր կառավարը՝ Շուտիկ յան-
կարծ Ստինտորեան ձայնով մը — « յար-
դեցէք ձեր թագաւորը » չպօռար :

— Ի՞նչ մեր Վեհափառը՝ ամենայն
խոնարհութեամբ , բայց դու ո՞վ ես որ նո-
րին վեհափառութեան անունը բերանդ-
աւիր ,

— Շուտիկ՝ անոր կառավարը :

Այս վճռական պատասխանոյն վը-
րայ ոգիներուն զօրավարը այլադունեալ
կառքին մերձեցաւ և չորս աչքով աղէկ
մը նայելէն յետոյ երեսին վրայ իյնալով
սկսաւ մեր կառքին անիւներն համբու-
րել , և մեր Քաջէն ներողութիւն խնդ-
րել « ներեցէք , արքայդ Քաջ , ներեցէք
ձեր ծառաներուն , կ'ըսէր , Մելիգեղիկ ,

արդարև մահուան դատապարտուելու
արժանի ենք բայց Վեհափառ Տէր ,
դժայ մեր վրայ :

Սրտաւազդ տեսնելով այս եղելու-
թիւնները , սխալում մ'ըլլալը հասկցաւ
և հրամայեց Յեկեղեղի՛ի որ ոտքի ել-
նէ . զօրավարը դողդղալով և գլուխը քե-
րելով ոտքի ելաւ և դարձեալ սկսաւ
« դժու՛թի՛ւն , դժու՛թի՛ւն » աղաղակել :
Իսկ ես որ երկիւղէս կառքին տախտակ-
ները կռծելով աղուաներուս խերն անի-
ծեր էի , քաջի մը պէս գլուխս վեր բարձրա-
ցուցի , և անկիրթներ , ի՞նչ կոշտ կոպիտ
մարդիկներ էք եղեր ըսի , աչք չունի՞ք
չէ՞ք տեսներ ձեր թագաւորը . այնպէս
որ ոգիներուն զօրավարը չկրնալով իմ
չատախօսութեանս համբերել , « Մոկա-
ցի , դու ալ կոշիկէդ վեր մ'ելնէր » ը-
սաւ բարկութեամբ , զօրավարին խօսքն
ընդմիջեց իմ նախնի հօրեղբայրս , անոր
դանազան հարցումներ ընելով , « եթէ
ձեր մտաքը զիս թշնամանել չէր » կ'ըսէր ,
ապա հոս ի՞նչ բան ունիք :

— Վեհափառ տէր ներողութիւն :

— Աղաւ էք խօսելու :

— Հազիւ մենք Քուգուլ յաւեր-
ժահարսէն լսերէինք որ դուք Քաջաց
ապարանքին այցելութեան գացեր էք ,
քանի մը ընկերներուս հետ սկսանք ձեր
վեհափառութիւնը դիմաւորելու պատ-
րաստուիլ , երբ յանկարծ Արշակունեան
դրան պահապանը մեզ գոյժ բերաւ
թէ . . . գոյժ մը զոր եթէ լսէք չէք ախոր-
ժիր կարծեմ :

— Եւտ , շուտ խօսէ ,

— Այո , սաստիկ վազելէն հոգեւած
լեղապատառ քովերնիս գետին իյնալով ,
ըսաւ թէ « Մասեաց քաջեր , փութով
աղեղներ առէք , նետերով լեցուցէք ձեր
կապարճներն , վասն զի խաղարանին ա-
մենէն գեղեցիկ դուստանը , Եուշան փա-
խաւ , իմ քովի ծերունի տիրացու Եմա-
ւոնն ալ սպանելով , քիչ մնաց որ զիս
ալ սպաններ , շխտին . դուք Աւեհափառ
տէր , այս տեղերուն պահապանութիւնը
մեզ յանձնած էք , մենք ալ մեր սարտ-
քը ճանչելով եկանք զայն բռնելու և
զձեզ դասադիր Եուշանը կարծելով

անձնատուութեան հրաւիրեցինք զայն :

— Ապրիս , արի զօրավարս , բայց ես այդ շլոտին այդչափ յանդուքն չէի կարծեր , արդ քանի որ այդ աններելի յանցանքն իր վրայ տեսնուեցաւ , զայն բռնելու և զանազան պատիժներով Քաջաց ապարանքը շրկելու կատարեալ ազատութիւն կ'տամ քեզ , հիմայ շուտով քու որսական գունդդ առնելով անոր ետեէն դնա , դուցէ Մասեացոտն նահանգին մէջ բռնելու յաջողիս :

Մելիգերիկ խոնարհութիւն մ'ընելով , հեռացաւ մենէ , և մեր կառքը դարձեալ սկսաւ գլորիլ , այնպէս արագ որ մէկ քառորդէն Արտաւազդայ պալատը հասանք :

Ալ իմ որպիսութիւնս մի հարցնէր , Սիսակ , երբ սիրուհւոյս փախուստը լսեցի , իբր թէ կայծակ մ'իջաւ դիտուեալս զիս կորուսի , բոլոր արիւնս ուղեղիս մէջ սառեցաւ , և սկսայ հարստութիւն դիզել ուզող անձանց պէս տակաւին չըքնացած բանդագուշեր : « Տուր ինձ Արքայդ քաջ » կ'ըսէի , տուր ինձ սա Ար-

մաւիթեան տէգդ , թող ալ չապրի Մա-
կացին , թող ալ այդ տէգով վերջայնէ
այն կեանքը , զոր այնչափ եռանդիւ
մանկութեան ատեն իր մայրը քաղցրա-
նըւազ գուրգուրանօք կ'որորէր :

ԺԵ.

ՎՀՈՒԿ ԿԻՆԸ

Սիսակ, մեր մէջ անանկ սովորութիւն կայ որ, բան մը կորուսանողները շուտով վհուկներու կամ կախարդներու կը դիմեն, աս մարդոց մարգարէութիւններուն յառաջ ես չէի հաւտար, թէպէտե մեր մանկութեան ատեն գըպրոցին մէջ երբ իրարու գըչի ծայրը կը դողնայինք, դողցնողը շուտ մը ինք ալ իր հօրմէն կամ մօրմէն տասը քաջ դողնալով, Ա. Պօլսոյ (զոր գաւառացիք լուսաւորութեան որրան կը համարին) Սրաք բակլայ նետող կանանց կամ Գնչուններուն կը դիմէր, և ետքը կ'գար ասոր անոր օձիքէն կը բռնէր, բայց օր մը երբ

մեր վարժապետը , իր ժամացոյցին շղթ
թան կորոյս , անտես Քստղիկէն զատ ու
րիշէն չկասկածելով իուժով մէկ մեծ
խանի մը մէջ բնակող սարկաւազի մ'եր
թալով մէկ արծաթ Գճի տուաւ , ա
ռանց ետքն ալ զղջալու , ինչու որ այս
Քահմանի է կըսէր , Շէյթանի չէ , ա
ռանց մեղաց կրնայ իմ ժամացոյցիս
շղթան գտնել , յիրաւի գտաւ , հաւատամ
և խոստովանիմ , նոյն գիշեր պառկելու
միջոցին մեծ զարմացմամբ տեսեր է որ
շղթան իր բարձին և անկողնոյն մէջ տեղն
ձգուած է , անկէ յետոյ ես ալ սկսայ վը
հուկներուն թէ փոքրի և թէ մեծի հա
ւատալ , շիտակը խօսելու համար ես ալ
մեր խելացի վարժապետին հետեւելով
քիչ ստակ տուած չեմ անոնց : Մենք այս
պէս այս դարուս մէջ ասանկ բաներու
հաւատալով ստակնիս վասնած ապեն ,
միթէ Սրտաւազդայ այն մեր հին դարուց
ժերունդոյն , իրաւունք ունի՞նք արդեօք
արգելք դնել որ ասանկ բաներու չհա
ւատալով պարսպ տեղն զմեզ լեռէ լեռ
չձգէ , ես շիտակը չեմ համարձակիր ,

Միտակ, Սրտուազդ եթէ քու ձեռքդ
անցնի, դու ի՞նչ կուզես բրէ :

Մառախլապատ օր մ'էր այն յորում
մեք Մասեաց Քաջին հետ իր պալատը
մտանք և ես դարձեալ սոջի պէս փա-
ռօք և պատուով անօր սենեակն երթա-
լով ականակուռ աթոռի մը վրայ բազ-
մեցայ, և սկսայ խօսիլ. թէ և Մասեաց
Քաջը ամենևին խօսելու ախորժակ չու-
նէր, և եթէ չատիպէի իմ հետ ալ խօսե-
լու չպիտի հաճէր կարծեմ :

— Իմ պալատիս դռնապաններէն
մէկը սպաննել, ա՛հ չարածնունդ, կ'ա-
զաղակէր յետոյ, սրտիս դաշոյն մը մխե-
լէն աւելի դառն է, եւ դառնալով դէպ
իս՝ Մօկոցի մի լար կրօնէր, այն մեր
ձեռքէն իր օձիքը չկրնար ազատել. ա-
նոր համար լա՛լ

Իրաւունք ունի եղեր Աիկերոն երբ
կրսէ եղեր քեզ պէս երիտասարդներն
խրատելու առթիւ, «Նաւակդ ծովուն
կատաղի ալեացը տուր, այլ սիրտդ դե-
ղանի օրիորդաց ոչ երբէք», և սէ երեւե-
լի ճարտասանի մը խօսքերը, Հայտնի է :

Շուշան փախաւ, կորսուեցաւ գնաց, այլ
քանի որ այդ շիւտին կը սիրեւ, եւ քե-
զի վեհերու գրեթէ ամեն զէնքերը
կը յանձնեմ որպէս զի անոր բոլոր էու-
թիւնն հարուածելով, քու վրէժդ լու-
ծես :

Այս միջոցին Գուգուլ սենեկէն
ներս մտնելով, Վեհափառ արքայ, Ը-
սաւ, Շուտիկն և իր ընկերներն դուրսը
քու հրամանիդ կ'սպասեն :

— Շուտ ներս թող գան ,

Գուգուլ դուրս ելաւ, և Շուտիկան
Ս.Լքին և երկայն հասակաւ կնոջ մը հետ
ներս եկան, առջի երկուքը արդէն եւ կը
ճանչէի, մէկը կառավարնիս, մէկն ալ
նախնի հօրեղբօրս գեղեցիկ յաւերժա-
հարսներէն մին էր: Ի՛նչ ալ շատ յաւեր-
ժահարս ունի այս մեր ծերուկը : Բայց
կիներ ոչ երբէք ճանչցայ, այս անձանո-
թը որ արևէ խանձուածի դէմքով ճրպ-
ռոտ աչերով գրեթէ քառասնամեայ կ'ին
մ'էր, եկաւ Արտաւազդայ աջ ծունկը
համբուրեց, և ձեռքերը խաչածեւ կրը-
ծոցը վրայ դնելով կայնեցաւ, իր աղտոտ

լաջակը և իր դիխուն վրայ առած գոյնը
անորոշ սաւանը զիս զարմացուցին , կար-
ծեմ իրեն անծանօթ ըլլալու համար էր
որ երբ ես քանի մը անգամ մերձենալ
ուզեցի իրեն, ինք դէպի իս անգամ նա-
յիւ չէր ուզեր :

Վերջապէս վիհերուն թաղաւորը
երեսը կախելով « Յաթէ ըսաւ , իմ
խաղալանէս բան մը կորուսեր եմ . անոր
ո՛ր տեղ ըլլալը կրնա՞ս ինձ իմացնել :

— Գլխուս վրայ , ըսաւ կինը , Քաջ
թաղաւոր ,

— Այլ պէտք է շիտակը գրուցես :

— Այդ ի՞նչ ըսելէ , ես քեզի ո՛ր ա-
տեն (անգամ մը) սուտ խօսած եմ ը-
սաւ , և սենեակին չոր տախտակներուն
վրայ ծունկ չոքելով սկսաւ աղաչել Ար-
տաւաղդայ , որ հաճի քանի մը հաս-
տել իր ջրով լեցուն ամսիին մէջ , որպէս
զի իր մարդարէական աչերն հեռու է
հեռո՛ւ ճշդիւ տեսնէ :

Վիհերուն թաղաւորը Ալքին հրա-
մայեց որ , իր Հարց յիշատակներն երե-
ւակայութենէն շիտխցնելու համար , ու-

կի գործոցին մէջ պահած նախնի Հա-
յոց ստալներէն մի բանի հատ բերէ և
ձգէ ջրին մէջ. Աւբը փութով անոր հը-
րամանը կատարեց, մհուկն ալ սկսաւ
ջրինմէջ նայելով մտածել, իսկ ևս Ար-
տաւաղդայ պահած ստակներն ի՛նչ տե-
սակ բան ըլլալը տեսնելու համար, Աւ-
բին քով դացի և « գեղեցկութեան հը-
րաշակերտ » ըսի, կրնաս արդեօք այդ
ըստակներէն հատ մ'ալ ինձ տալ :

— Այդ ի՛նչ ըսել է, պարսն, ոչ
թէ մէկ հատ, այլ տասը հատ կ'տամ
ըսաւ, և զատելով զատելով, փայլուն մէկ
արծաթեայ դրամ մը իր ժպիտին հետ
մէկ տեղ ինձ տուաւ, և « այս իմ յե-
շատակս ըլլայ քովդ, սլարսն զնեւ, » ը-
սաւ, դու իմ աչքիս շատ գեղեցիկ կե-
րեիս :

Սխտակ Աւբը ինձ ուրիշ շատ բաներ ալ
ըսաւ, բայց եթէ ամենն ալ քեզի ըսեմ
ինձ բան մը չմտար, անոր համար ըու-
թեամբ կ'անցնիմ :

Իսկ ստակին ինչ տեսակ բան ըլ-
լալը եթէ կուզես հասկնալ, ահա քեզ

Նկարող բեմ , մոռցայ ըսելու որ , այս
դրամը ասդին անդին դարձնելով զննած-
ատենս , ատենք իմ նախորդիս՝ մեծին
Տիգրանայ կտրած գրամներն են ըսաւ ,
Արտաւազգ :

« Անանկ ըլլալու է , մեծ Արքայ ,
բայց հիմայ այս ստակներէն այնչափ քիչ
կը դանուի որ , հետաքրքիր և հնասեր
Հայ մը հազիւ կայսերական թանգարան-
ներու մէջ կրնայ դանել » ըսի »

Դրամը գրեթէ Օսմանցւոց հիմակ-
ուան Գէօրգիէ ըսուած արծաթին քառոր-
դին չափ կար , վրան կիսահայեաց դրիք
թագով գլուխ մը և քանի մը Յունարէն
դրեր կերեէին , ես Յունարէն չգիտնա-
լուս համար երբ Այքին հարցուցի այս
դրերուն նշանակութիւնը , ըսաւ թէ գըր-
ուածքն է « ՏԻԳՐԱՆ ԹԱԳԱԻՈՐ ՀԱՅՈՅ » ,
թշուսուականը թէ որ սուս խօսեցաւ
մեզքը իր ճիտը , ես լսածս ու տեսածս
միայն քեզ կը խօսիմ :

Ես այս կողմը ստակին պատրուա-
կաւ յաւերժահարսին հետ խոսած ժա-
նանակ , վհուկը սկսաւ իր մարդարէու-

Թեանց շարոցը քակել :

— Ահա՛ Կաթիլառ տէր , ըսաւ , քու կորուսող երկու աչերով , երկու ականջով , մէկ բերանով կենդանի մ'է , ետևը պօջ մ'ալ կը տեսնեմ , Աննեցւոց սուրբն պէս բան մը հագած է , գլխուն զտակը Ս. վառմին ծախած ճենապակիներուն կը նմանի , և մէջքը բարակնալու համար այնչափ կաշկանդուած է որ ցաւէն խեղճին բերանը բաց է մնացեր ,

— Այո՛ , այո՛ , ճիշդ մեր արարուհին է , ըսաւ Ս. Բոտուաղդ :

— Այո , մարդու կը նմանի , մանաւանդ աղջկան , երկայնահասակ օրիորդ մ'է անունը կուզեմ ըսել , բայց կա՛ն սարսան չի յփեր , նեղ ճակատ մ'ունի , և իր երկայնահեր արտևանունքն երեսին վրայ կարծես զարդ մ'աւելցուցեր են , մարմնոյն գոյնը թէ և շատ սպիտակ կ'երևի , բայց ես անոր երեսներուն չեմ նայիր , այլ ձեռքերուն որ արևէ խանձուածի գոյնն ունին :

Այքը վհուկին մերձեցաւ և հարցուց թէ երեսներուն ի՞նչու չես նայիր :

— Որովհետև Աեսարացւոյն էշուն շափ ներկեալ է, պատասխանեց Յաթէն, և դարձեալ սկսաւ իր դիւթութիւնը շարունակել:

Պանդուր մաղեր մ'ունի որք աղէկ չերեիր և որք թէ իրենն է թէ ոչ, անոնք ալ օտարներէ փոխ կամ ծախու առնուած են: Ինչ այնպէս կուգայ թէ Յզոբոսը ասկէց քիչ մ'ալ դեղեցիկ է, և ինքզինքն ծախելու համար, արդեօք խեղճը որչափ ստակ տուած է ներկերու:

Իմ սիրուհիս այս ճպտոտ աչերով կինը այսչափ նախատելուն համար չկըրցի համբերել Միտակ, և ճարպիկութեամբ մ'անոր քով երթալով: «Աարծեմ կը քերուիս, այնպէս չէ՞ պառաւ, ըսի, խեղճ կինը զիս այսպէս այլադոյնեալ և բարկացած տեսնելուն համար. զարհուրելով մը — ի՞նչ կ'ուզես ինէ պարոն, ըսաւ, » լռէ պատասխանեցի թէ ոչ քու ինչո՞ւ այդչափ կը նախատես իմ սիրուհիս:

— Եիտակը կը խօսիմ, պարոն շիտակը,

Արտաւազդ ինձ աչք ըրաւ որ տեղս նստիմ, ծերուկին արդէն ամեն մէկ ակնարկը մէկ մէկ հրաման նկատելուս համար դացի կամացուկ մը տեղս նստեցայ :

— Հիմայ այս աղջիկը, Վեհափառ տէր, Աարնոյ մէջ է, և անկէ ալ Կ. Պօլիս պիտի երթայ, բայց այս աղջիկը իմ աչքիս շատ թշուառ կերևայ, որովհետև հիմայ հիւանդի պէս պառկած է, և ջղային հիւանդութեան կասկածներ ելնելով իր վրայ բժիշկ կանչելու համար մարդ մը դրկեցին, որուն անունը փոթորիկ է, ահա բժիշկը կ'դայ ահա եկաւ, ահա ահա դարկ բազկին կը նայի. և խօսակցութեան մէջին, ահա տյսչափ, վեհափառ Տէր, ըսաւ վհուկը և ափսէն վերցնելով մէջի կուտերն առաւ գրպանը լցուց, ջուրն ալ պատուհանէն վար թափեց և աներեւութացաւ :

— Օն ուրեմն Սեարահդ Մոկացի, ահա սիրուհիդ ելած է լոյս աշխարհի վերայ, քեզ տեսնեմ անգամ մը, պիտի կարողանաս արդեօք, սա շխտին դեռ

իր հայրենիքը չզացած ետեէն հասնիլ և սարսափելի կերպով հարուածել, հարուածել առանց դուժ ունենալու, խայտառակել զայն, և աշխարհիս վրայ անպատուել:

Դեռ վիհերուն վեհապետը իր խօսքը աւարտած չէր, երբ Շուտիկ փողովը դռնչեց:

«Անողորմը պէտք է խայտառակելի անդուժէն. կեցցէ՛ Մովսէսին Գնել»:

և յիման ձեռն ճարտարս ցգիծեցում զի
 զայն զժճառայութիւնս զիմապա
 յայն, յայնմն թիւս քանա յճառ
 և յայնմն թիւս քանա յճառ

ԱՆՊԱՅՆՆԵՒ ԵՒ ՉԼՈՅՍ ՄԻ ՏԵՍՏԵՍ

յայն զի զայնմն թիւս քանա յճառ
 յայն զի զայնմն թիւս քանա յճառ

Մանկական օրերուս մէջ տղօրմամբ
 հողի մամիկս զիս խրատելու առ թիւ
 միշտ կը ըսէր թէ, Գնելս, նայէ որ քենէ
 մեծ երուն ամեն ատեն ինքզինքդ հնա-
 զանդ ցուցնես, այդ հնազանդութիւնդ
 սուրբ է. ճիզութիւն ժէզութիւն են ինչ
 են իրենք ալ դետնին տակ անցնին ա-
 նուննին ալ, անոնց քարոզած հնազան-
 դութեան չ'նմանիր իմ պատուիրած հը-
 նազանդութիւնս :

Այն ատենէն ՚ի վեր, Սիսակ, իմ
 մամիկիս խօսքերուն հաւաներ էի, և մեծ
 ակնկալութեամբ կ'սպասէի այն աւուր,
 որ իմ հնազանդութեանս պտուղը պիտի
 ընծայէր ինձ. շիտակը խօսելու համար
 շատ ալ չուշացաւ, քանզի երբ վիհերուն
 վեհապետն առաջարկեց ինձ իրեն ընկե-

բանայու, քանի մը խօսքով համոզուեցայ,
և վհուկը երթալէն յետոյ, Քաջին պա-
հետտի դէնքերէն մէկ քանին վրաս կա-
խելով, ընդ առաջ ելայ արքային և պար-
ծենալով մը հարցունցի թէ, արդե՞օք շատ
մօտ նմանութիւն մը չունիմ մեր նախնի
կարիճներուն :

Մտեաց Քաջը քրթմնջելով Հրէ-
ից նահապետին այն խօսքը արտասանեց
դոր լսած էր կրտսեր գաւակն, Անդրա-
նիկին օրհնութիւնները գողնալու համար
ակամայ մազոտած ատեն : Չհասկընալու
զարձեալ կրկնեցի Ս, յո, բօաւ, ես ալ
այն կ'ըսեմ դէմքդ դէմք է իմ հայրդ-
ոց, իսկ սիրտդ, ամա՛ն . . . Աբուաւագ-
դայ այս խօսքերն երբ լսեցի, Վեսուվ
լերան չափ բորբոքեցայ եթէ բռեմ չհա-
ւատալդ չդայ, Սիասի, վասն զի օրիոր-
դի մը համար մինչև Մտեաց վիհերը
դացող մարդն այս տեսակ խօսքերի
կ'ախորժի. անոր համար « Ինչէ՞ն գիտես
ըսի Քաջին, իմ երկչոտ ըլլալս. ասոր
ինձ քու ձեռքդ, ասոր յանուն գարաւոր

ծերութեանդ , կ'երդնում որ , ո՛ւր որ
երթաս և ինչ նախճիրներ որ գործել ու-
ղես քեզ հետ պիտի ընկերանամ :

Հսկայն իր գլուխը շարժեց և նշա-
նամատը դէպ 'իս ուղղելով , Մոկացիս ը-
սաւ , մատերով հողերուն հետ խաղացո-
ղը երկրագործ չ'համարուիր , ինչպէս
մարդ մը՝ քանի մը ժանգոտած զէն-
քերովը՝ կարիճ : « Ես ալ մտքէս » ինչպէս
մեր ազգն ալ քանի մը տղայական դրպ-
րոցներովը , և չգիտեմ ինչական հրատա-
րակութիւններովը յառաջադէմ չ'կրնար
համարիլ » աւելցուցի : Այլ ո՛չ , ո՛չ , իմ ա-
րի հօրեղբայրս , ո՛չ , մոռցայ . . . իմ ա-
րի թագաւորս , կ'երդնում որ քեզ հետ
պիտի ընկերամ պատերազմի դաշտին
իջայ :

— Պիտի ընկերանամ . . . բոլոր
որտովդ կ'ըսես այնպէս չէ՞ :

— Այո :

— Ուրեմն խօստացիր որ , քու այդ
նոր կրօնքիդ սին գաղափարները խլես
մտքէդ , և պաշտես զՌսկեմայրն :

— Իմ Վեհափառ թագաւորս , Ու-

կեմայրն չէ կարող ինձ զօրութիւն տալ,
և ոչ ալ կուրանն ու Սւետարանը. կերդ-
նում որ երկնքի մէջ ճանաչեմ մի Տէր
և յերկրի մի Հայրենիք :

Ս.յս խօսքերն որ լսեց վիհերուն
մարդը, « Երանի թէ սիրադ խօսքերուդ
համաձայն ըլլայ » ըսաւ, և լսեց. անկէ
յետոյ երկուքնիս ալ զրահաւորեալ պա-
լատին դռնէն դուրս ելանք, մեր նպա-
տակին հասնելու համար աշխատութեան
ժամն հասած համարելով :

Մասեաց Քաջն այնպիսի օր մը մե-
ղի փախստեան ժամանակ սահմանած
էր, յորում մառախուղով և մէգով բո-
լոր տիեզերքը պաշարուած էր, տասն կան-
գուն մենէ հեռի և ոչ բան մը կրնայինք
տեսնել. կամաց կամաց առանց մեր
դէնքերուն իրարու շփուելով ձայն հա-
նելն անգամ լսեցունելու, անցանք
պատնէչին պատերուն տակէն, և սկսանք
քայլել այն պարտէզին մէջ, որոյ վրայ
քեզի շատ անգամ խօսած եմ :

Մեր հետ էին նաև Արտաւազդայ
այն կտրիճ շուներն, որ դարերով անոր

շղթաները կրծելով իրենց տիրասիրու-
թիւնը ցուցեր էին Քաջին, այս կենդան-
եաց խորին արժնութիւնն իմ զարմանքս
զբաւեց, վասն զի միշտ պստորաւոր էին
ուշ թէ մարդու ոտնաճախ, այլ նոյն իսկ
հողմերու խաղաղիկ եղող քիչ բոյսին
խնչիւնը յսելու, և անմիջապէս հաջիւն-
ներով վտանգ դուժելու մեզ:

Զարմանալի և միանդամայն շաա-
ալ հետաքրքրական էին այս շուներուն
իրարու հետ ըրած խօսակցութիւնները
զոր այն վիճերուն մէջ երթալէս յետոյ
Ոսկեմօթն իմ վրայ հեղեղած շնորհքովը
կարողացած էի հասկնալ և անոնց լեզուին
թափանցել: Այս շուներուն մէկին, որ
երկայե պոչով և սև մազերով կենդանի
մ'էր, անունը Սիրուն էր, իսկ մեծօնը
Շիրինչին: ասոնց կնքահայրը Շաւիկ,
Փեանէսհօլէ և Կալուկ եղեր էին, իմ
զանոնք այս անբուամբը կանչելուս դիտող-
ութիւն մը չէք ընել կարծեմ, պարան
Սիսակ: Եւ ճարտով նստանալուս զքան
ճապիւթի մը արտիղին կեղրոնն
հասած էինք, Շիրինչին իր բերանը բա-

ցաւ, և սկսաւ իր ընկերոջը դրուցել:

Ե. — Սիրուն եղբայր, ի՞նչ կարծիք ունիս, արդեօք վիճերուն վեհապետը պիտի կրնայ ազատիլ:

Ս. — Չեմ կարծեր, իմ սիրելի ընկերոյ, քանզի, ինչպէս հրաման քո ալ դիտես, այսչափ դարեր այս մարդուն թըշուուռական շղթաները կրծելով ժանիքնիս բժացան և մաշեցան, և տակաւին շահ մը չտեսանք. հիմայ այս Սոկայիին խորատներովն ինչպէս պիտի կրնայ ազատիլ քանի որ այս Հայը սիրահարեալ է ալ:

Ե. — Իմ ալ խելքս բան մը չ'կարեր, Սիրուն, այլ յուրահատուցութենն աղէկ բան մը չէ, աշխարհիս թշուառներն եւ թէ յոյս չունենան, իրենք զիրենք անշղիթ աշխարհքը դրկելու ճակատն չունին կը դանեն, այն այս, աշխարհս յուրայի աշխարհ մ'է, ով գիտէ ինչ կըլլայ ինչ չ'ըլար:

Ս. — Մըն ո՞ւր, աղէկ կ'ըսես, ընկերոյ, աղէկ, սակայն իմայն Սիրտուազ դով ալ գործ չ'տեսնուիր:

Ե. — Գիտե՛ս, բարեկամ, դու յայտ

ուաջ բան մ'ալ ըսիր, Մոկացին սիրա-
հարեալ է ըսիր ի'նչ ըսիր:

Ս. Ս,յո, բայց ի՞նչ Գեղեցիկ:

Շ. Իրա՞ւ կ'ըսես:

Ս. Արտաւազդայ մեղի ամեն օր
տուած հացին և ոսկորներուն վրայ կ'երդ-
նում որ իրաւ եմ:

Շ. Որի՞ սիրահարեալ է:

Ս. Հա', հա', հա', խնդալս կը դայ,
սա մեր ներկեալին, օրիորդ. Եուշանին:

Շ. Իու ալ երկայն ըրիր, բայց . . .
մը՞ն ո՞ւր . . . :

Ս. Ես չխտակը կը խօսիմ:

Շ. Շխտակը խօսելուդ համար կաս-
կած մը չունիմ, այլ այս մարդիկն ալ
չատ զարմանալի բան մ'են: Գիտե՛ս, Սի-
րուն եղբայր, քանի մը տարի յառաջ
սրգողեցայ, այս վիհերէն ելնելով շխտակ
կ. Պօլիս դացի, բազդս անանկ բերաւ
որ հայ տնուորներու թաղը ինկայ, ան
ալ Աստուած դիտէ ի'նչ տեսակ չարչա-
րանքներով, վասն զի հազիւ երկու ոտք
տեղ կ'առնէի, հարիւրաւոր շուներ վրաս
կը թափէին, և դիս կը բղբտէին, ի շը-

նորհա այնտեղի շնասէր ժողովրդեան .
Թշուառականներն , ինձի ատամունք չը
ներտողը կարծես վատ կը համարէին :
Բայց ըսելիքս այդ չէ հայ . Թաղին մէջ
կեցած ատենս այն տեղի երիտասարդներն ,
և իր երիտասարդ ուհիները զիս բա-
նի տեղ չդներով , յայտնաբար կ'ընէին
ինչ որ մոլի կիրքը կ'առաջնորդէր իրենց .
բանի տեղ չէին գներ կ'ըսեմ , անոնք ինչ
գիտեն որ ես Արտաւազդայ Շիրինշինն
եմ և իրենց լեզուէն կը հասկընամ , հիմայ
եւ քեզի պատմեմ անոնց ըրածներն :
Երիտասարդ մ'այն ատենէն որ կ'սկսի ե-
րիտասարդ ուհի մը պըշտել , մը ու ու , աղ-
ջիկն ալ ինքզինքը կ'ըսկսի ծանրէն քա-
շել , մը ու ու , խեղճին հոգին կը հանէ , մին-
չև որ հայեայք մը կամ ժպիտ մ'անոր շը-
նորհէ , վասն զի օրիորդին բրածը շնորհք
մը կը համարուի , և եթէ բազդ ունենան
զիրար առնել՝ այն ատեն անսասնակը-
ռիւր , Տիգրանայ և Աժդահակայ պա-
տեքազմը ասոնց ըրածին քով բան մը չէ ,
մանչ ունի կ'սկսի ըսել թէ , — եթէ գիտ-
նայի ասանկ ըլլալդ ստոյգն ըսելով քեզ

Էի առնելք, մէ դք իմ ամեն օրուան թա-
 ված արտասուացս, մե՛ղք իմ ոտքերուս
 որ այս է դլուխիս և նոքէն այնչափ շար-
 չարութեցան, ինչո՞ւ հօրդ տօնին պատու-
 հաններն իրենց ասողներէն մերկացան
 վերվար ելնելէս ի՛նչնելէս, կոշկակար Փի-
 լիպղոս ախարարդ զիս ամբողջ տարի մը
 բանեցուց, իբրև՝ ապառիկ անած կոշիկ-
 ներսսս գինը շիրնալ վճարելուս համար.
 այս կոշիկները քեզի համար մաշեցուցի
 ան... և ճգենք նաև Եօրկիին և մեծ
 փոր Սոլիսանօղին տալիքներս ալ, որք չեմ
 գիտեք օրչափ աստեմէ ի վեր կեցած են,
 եթէ քեզի շիրահարէի, ինչո՞ւ պէտք
 էր ինձ այնչափ օղի...

Աղջիկն ալ անգիշէն, կորստէ առ-
 ջնէս, վայ դիմուդ, պապուկներուն պէս
 օրը տան անգամ մեր դուռը ալի կ'առ-
 նէիր և կ'ըսէ, մեղքցայ, եկայ քեզի կը-
 նախեան հիմայ ալ ելեր ինձ շե՛ս հառ-
 ներ, ան ալ դու գիտես իմ քեզի տուած
 ըրածիս, անտեսով չեմ գիտեր օրչափ
 ստակներս ալ առիր տարիր, ասո՛րն ան-
 դին... մեղաց, մեղայ, հիմայ բե-

ցունելով տեսայ որ յիրաւի մեր դիմա-
ցի լեռներն ու բլուրներն անհամար քա-
ջերով բեցուեր էին : Մեր կտորիճ շունե-
րըն ասոնք տեսածնուն պէս զարհուրելի
աղաղակ մը փրցուցին , ասոնց աղաղակին
հետ մէկտեղ նաև դռուում գոչումներ
և որոտալից ձայներ կը լսէի , այնպէս որ
կարծես թէ բոլոր լեռները , բլուրները
ծառերն և հողերն անգամ լեզու էին ա-
ռեր , և կը գոչէին , ԱՆԴ ԿԱՅՅԵՍ ԵՒ ԶԼՈՅՍ
ՄԻ ՏԵՍՅԵՍ : Այս ձայները տակաւին
վերջ չէին առած երբ տեսայ որ յան-
կարծ ահագին շղթայ մը կենդանի էակի
մը պէս եկաւ , և պլլուեցաւ թշուառ ծե-
րունւոյն ոտքերուն , Սիսակ , եթէ բան
գործ չունիս եկու այս շղթայն քակէ նա-
յինք :

Սրտաւազդ երբ այս եղելութիւնը
տեսաւ , այնպիսի յուսահատական ձայն
մը ձգեց որ սիրաս կտոր կտոր եղաւ , ա-
չերէց սկսաւ վազել արտասուքը , և մե-
կէն 'ի մէկ թշուառ ծերունին բռնելու
համար ցաթկեցի անոր քով , վասն զի այս
թշուառ մարդը , այս մեծ Հայը , էւր սուր

տէգն իր սրտին ուղղած, քիչ մնաց որ
պիտի խրեցունէր իր թոքերուն մէջ, որ-
չափ որ ուժ ունէի ամփոփելով զացի ա-
նոր թևերէն բռնեցի և խլեցի: Մի', մի',
մեծ թագաւոր, մի' երբէք

— Թող տուր, կ'ըսէր, թող, եթէ
տէգս ուրիշին կողերուն մէջ չկրցի մը-
խել գոնէ իմ այս արեամբս մկրտեմ
զայն:

— Գեղարդդ ինձ տուր, ո՛վ իմ
հայրս, ո՛վ թագաւորս. յոյս, յոյս,
յոյս, տակաւին քու զաւակունքդ, շատ
պատճառներ ունին համբերելու և յու-
սալու որ վերջապէս այդ դժոխային
կապանքներէդ պիտի կրնան ազա-
տիլ*

* Գրքիս տպագրուած միջոցին մեր բարե-
կամ Պ. Հ. կարեան ծանր հիւանդ ըլլալուն
պատճառաւ, չկրցաւ տոյն հատորին սրբագրու-
թիւններուն նայիլ. անոր համար քանի մը տե-
ղեր՝ որք մեզի անհաճոյ թուեցան կէտեր դը-
նել տուինք տպագրչին. և տեղ տեղ ալ, դոր-
ծերնուս ծանրութեանը պատճառաւ, ուշադ-
րութեամբ չկրնալ նայելնուս համար, սպրդած

րո ըստ ինչպէ՛ն պիտի կրնամ ազատիլ,
 Հայտնիքի երկտանարդ զձեռք թող փութ,
 զաւանկո յալ, թող ամենիս Սրտաւազդ,
 Երբ զիտակը երաստանման փռակին մէջ
 նետուի, չեմ որչեր որ զերեզմանաքար
 մ'անդամ փոխներս յայտնելու համար
 վրաս դրուի:

Ո՛ր հայրս, եթէ այդպէս ուշ
 ղես, եթէ մահուան ալ բողձաս, ո՞վ
 ռնիս որքեղողքայ, ո՞վ ունիս որ քա-
 նի մը նշանադրեր յոտղէ վրադ: Թշուա-
 ռի մը դերեզմանաքարին վրայ բանու-
 տեղծական ասղեր չհաւաքիր և անոր
 դարձաղին բողբոսիքը ախլուներու ձայ-
 ներ տակաւին յողմը չէ եղած, ոչ չը-
 պիտի մեռնիս, այլ յուսաս: . . . *

Ենքանիմը սխալներ որք խօսուածքներու ձե-
 րն կ'այլայլեն և բարձրիկն կը յեղարկեն հե-
 ղինակին փածքը: Այս պատճառաւ ստիպեցանք
 փեղը տակաւին չուսուցած սոյն հատորին վրայ
 ցոցակով մը ծանցարդն սխալները ուղղել ա-
 սանց հեղինակին ձեռագրէն մազի մը չափ
 չեղելու:

— Ա՛հ, ինչպէս յուսամք, Մոկացի

մինչդեռ ամեն օր ըստ

ԱՅՈՒՅ

Գարբնաց դուինն

3 141 Գաշաց տրուինն, Եւսմի

3 141 Միշտ անդ կացցես, Եւսմի Կոնի

22 141 Լոյս չը տենես, Եւսմի Կոնի

6 103 Կը որոտան, Եւսմի Կոնի

13 101 Գըլխուս վըրան : Եւսմի Կոնի

10 100 Եւսմի Կոնի Եւսմի Կոնի

10 171 Եւսմի Կոնի Եւսմի Կոնի

3 171 Եւսմի Կոնի Եւսմի Կոնի

Եւսմի Կոնի

4 181 Եւսմի Կոնի Եւսմի Կոնի

3 181 Եւսմի Կոնի Եւսմի Կոնի

22 101 Եւսմի Կոնի Եւսմի Կոնի

3 101 Եւսմի Կոնի Եւսմի Կոնի

Վրացի Մ. Գառնուկ և Վրացի Գ. Մ.

ՄԻՍԼ ՈՒՂԻՂ ԵՐԵՍՍՈՂ

վանքն	վանքին	144	8
պիտի խօսիմ	պիտի չլիսիմ	147	8
ոգիներուն	որ ոգիներուն	148	15
չըլայ	կըլայ	162	6
ոչ դու Շուտիկան	դու Շուտիկան	164	18
երկրորդը	երկրորդ	165	1
Թողուած	Թաղուած	166	16
գաղտենացդ	գաղտենացդ	172	16
չեմ կրնար	եթէ կրտէի չեմ կրնար	173	2
Պախարացի	Փախարացի	188	4
պատուական	պառաւական	189	2
հասանք	հասանք	190	21
չերևիր և սրբ Թէ	չ'երևիր Թէ	107	6

ԱԶԴ

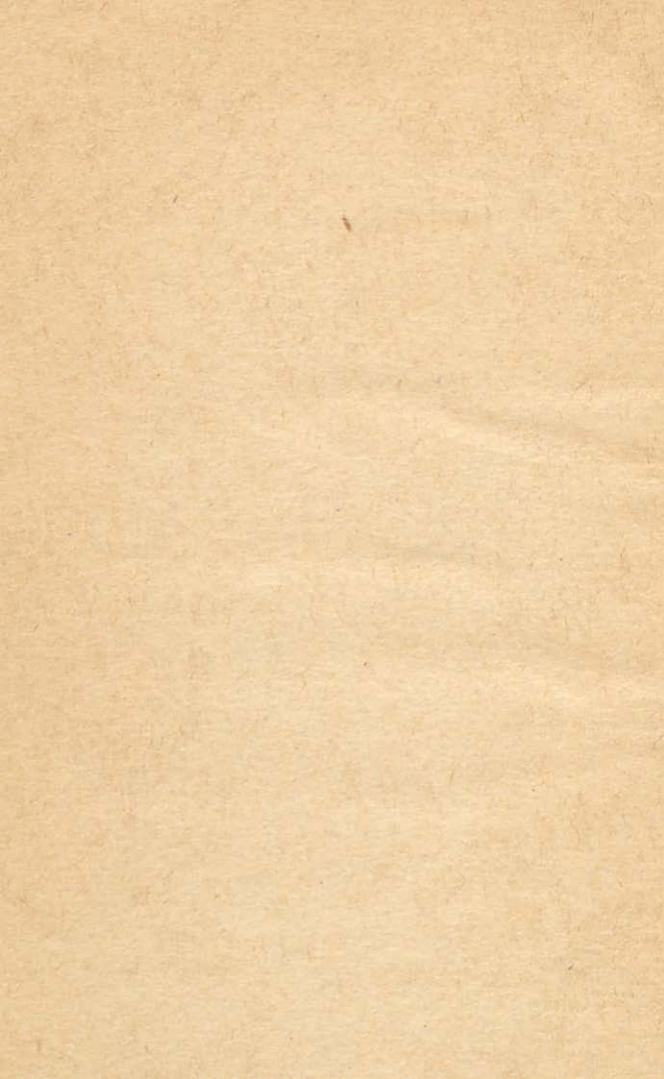
Ա. 10 վիպասանութիւնը հինգ հատորէ կը բաղկանայ, որուն Ա. Բ. Հատորներն արդէն հրատարակուած, և Գ. Հատորն ալ մամլոյ տակ է:

Ամբողջ գործոյն զինն է բաժանորդաց համար մէկ արծաթ մէճիտ:

Իւրաքանչիւր Հատորը մէկ քառորդ արծաթ:

Գ. Հատորէն յետոյ բաժանորդագրութիւն չընդունուիր:

Բաժանորդագրութեան տեղերն են Չաղմաղճըլար Եօղուշու Յարութիւն աղա Մարգարեանի, և Յովսէփի աղա Գաֆաֆեանի Գըրատու շերր. Մահմուտ-փաշա պօստանուկ աղային 208 թիւ շուր Հայ գրավարանը և շատով կը ծախուի:

11348

2013

